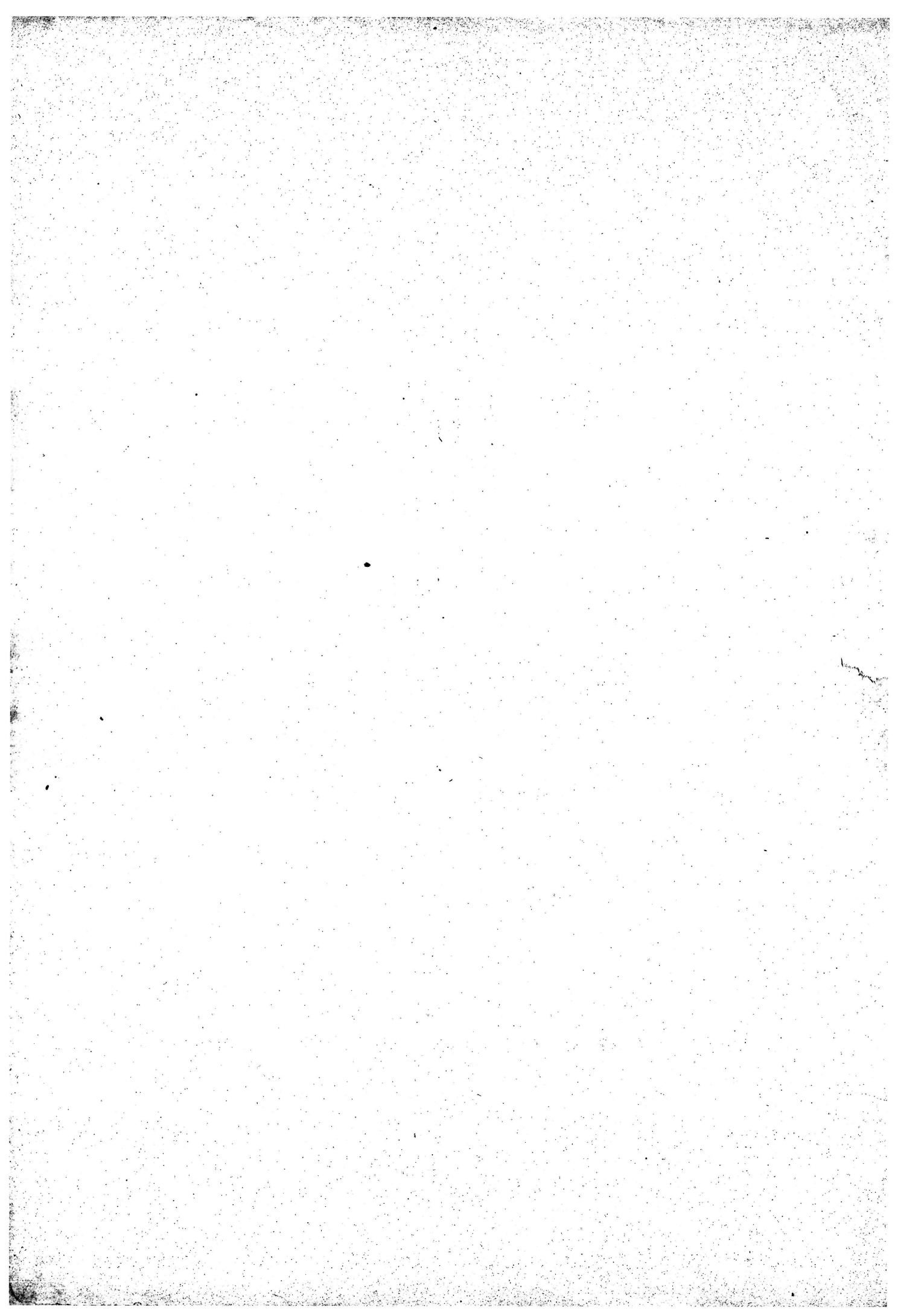

BUDAPEST RÉGISÉGEI

XVI.

BUDAPEST RÉGISÉGEI

A BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM ÉVKÖNYVE

XVI.

SZERKESZTI
GEREVICH LÁSZLÓ

KÉPZŐMŰVÉSZETI ALAP KIADÓVÁLLALATA
BUDAPEST, 1955

A címlapot tervezte

JEGES ERNŐ

A fényképfelvételeket készítette

HARSÁNYI JÓZSEF, MOLNÁR JÁNOS

és

PETRÁS ISTVÁN

Felelős kiadó: a Képzőművészeti Alap Kiadóvállalatának igazgatója

Felelős szerkesztő: N. Ujvári Magda

Műszaki felelős: Benkő András

Készült a MNOSz 5601—54 és 5062—50 A szabványok alapján,

A/4 alakban, 55 (A/5 ív) terjedelemben, 2100 példányban

Budapesti Szikra Nyomda V., Honvéd utca 10. — 6115

Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató

TARTALOM

INHALT

TANULMÁNYOK

STUDIEN

GYÖRFFY GYÖRGY: Kurszan és Kurszán vára	9
<i>György Györffy: Kurzan und Kurszans Burg</i>	35
SZ. PÓCZY KLÁRA: Római épületek Óbudán a Kiscelli u 10. sz. alatt	41
<i>Klára Póczy: Römische Gebäude von Óbuda (Kiscelli-Strasse Nr. 10.)</i>	83
B. THOMAS EDIT: Az aquincumi palaestrák	89
<i>Edit B. Thomas: Die Palaestren von Aquincum</i>	101
NAGY EMESE: Zsigmond király budavári Friss-palotája	105
<i>Emese Nagy: König Sigismunds „Neuer Palast“ in der Burg von Buda</i>	133
FEUERNÉ TÓTH RÓZSA: Kassai István Budán	135
<i>Frau Rózsa Feuer: István Kassai in Buda</i>	145
HOLL IMRE: Külföldi kerámia Magyarországon. XIII—XVI. század	147
<i>Imre Holl: Ausländische Keramikfunde des XIII—XVI. Jahrhunderts in Ungarn</i>	191
HOLL IMRE: Egy budavári reneszánsz kő	199
<i>Imre Holl: Ein Renaissance-Schnitzwerk aus der Burg von Buda</i>	205
VATTAI ERZSÉBET: Budapesti ezürtlelet a XV—XVI. századból	207
<i>Erzsébet Vattai: Budapester Schatzfunde aus dem XV. und XVI. Jahrhundert</i>	219
VOIT PÁL: A budai Várpalota interieurjei	221
<i>Pál Voit: Die Interieure der Burg von Buda</i>	241
SEENGER ERVIN: Egy XIX. század eleji pest-budai látkép és tanulságai	243
<i>Ervin Seenger: Ein Stadtbild von Pest-Ofen um 1815 und die daraus gezogenen Folgerungen</i>	251

ANYAGKÖZLÉS

MITTEILUNGEN

KABA MELINDA: Az aquincumi parancsnoksági épület belső dekorációja a Laktanya utcában	255
<i>Melinda Kaba: Innere Dekoration des Kommandogebäudes von Aquincum in der Laktanyastrasse</i>	289
SZÁSZNÉ BURGER ALICE: Aquincumi mesterjegyes bronzcsengő	295
<i>Alice Szász-Burger: Römische Schelle mit Stempel von Aquincum</i>	299
SCHAUSCHEK JÁNOS: Adatok az aquincumi ipari technikához	301
<i>János Schauschek: Beiträge zur Gewerbetchnik in Aquincum</i>	321
VÁRNAI DEZSÓ: A budai Várpalota középkori kőfaragójelei	325
<i>Dezső Várnai: Mittelalterliche Steinmetzzeichen aus der Burg von Buda</i>	361
VÁRNAI DEZSÓ: Budavári középkori boltozatok bordáinak formai fejlődése	363
<i>Dezső Várnai: Formenentwicklung der mittelalterlichen Gewölberippen in der Burg von Buda</i>	371

HORLER FERENC: Középkori kőfaragó- és elhelyezőjelek a budavári lakónegyed épületein	373
<i>Ferenc Horler: Mittelalterliche Steinmetz- und Versetzzeichen an den Gebäuden im Wohnviertel der Burg von Buda</i>	385

JELENTÉSEK

BERICHTE

SZILÁGYI JÁNOS: A római kori ásatások fontosabb eredményei Budapest területén és az Aquincumi Múzeum értékesebb gyarapodásai az 1951—53. években	387
<i>János Szilágyi: Wichtige Ergebnisse römerzeitlicher Ausgrabungen im Gebiet von Budapest und wertvolle Bereicherungen des Museums in Aquincum in den Jahren 1951—1953. Vorläufiger Bericht</i>	421

MŰEMLÉKVÉDELEM

DENKMALSCHUTZ

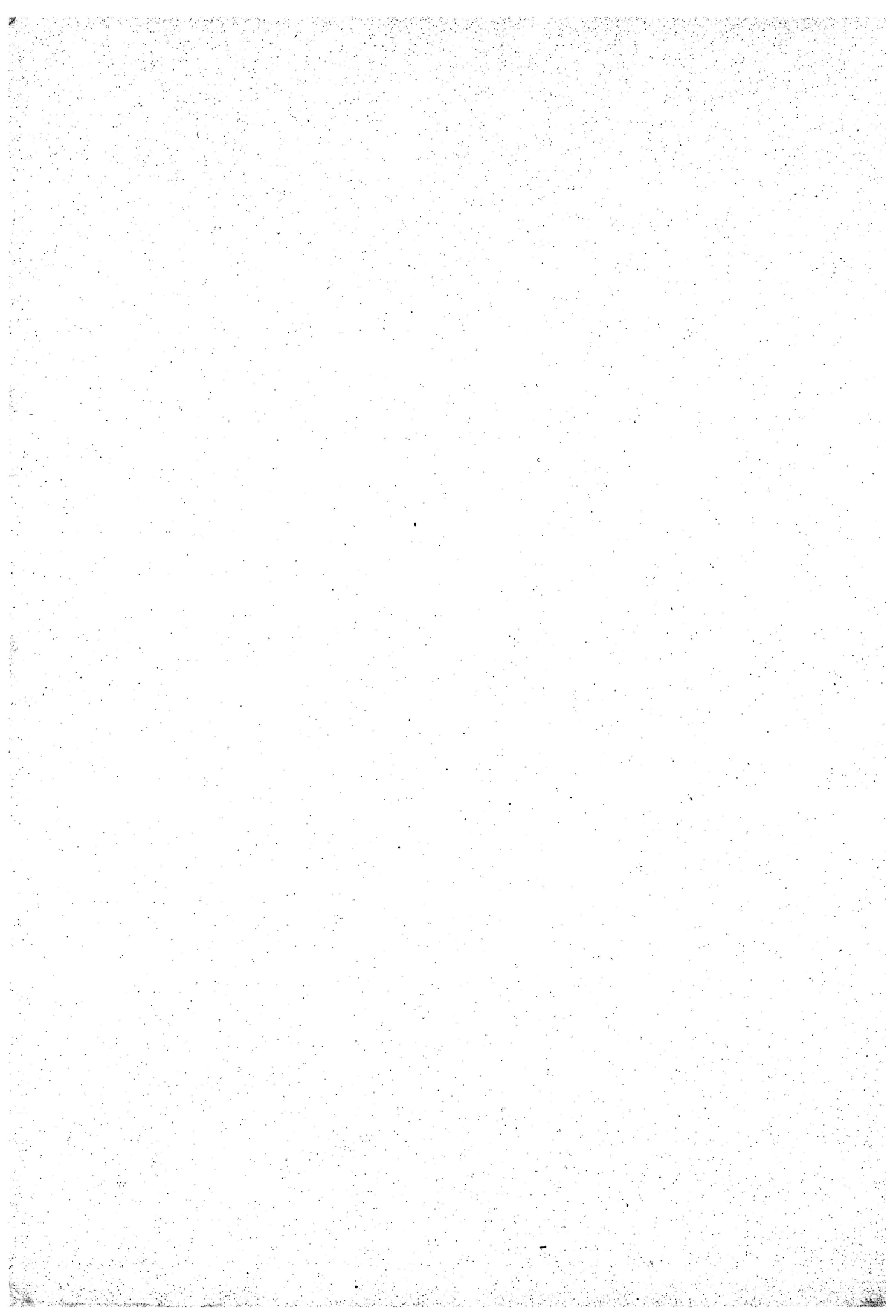
BORSOS BÉLA: Az óbudai táborváros-múzeum városrendezési jelentősége és építőművészeti megoldása	427
<i>Béla Borsos: Bedeutung des Lagerstadt-Museums von Óbuda vom Standpunkt der Stadtplanung und seine architektonische Durchführung</i>	433

KRITIKA, KÖNYVISMERTETÉS

BESPRECHUNGEN

SZILÁGYI JÁNOS: Hozzászólás a tudományos színvonalon álló, népszerű múzeumszemertetések kérdéséhez	435
<i>János Szilágyi: Buchbesprechung. E. Swoboda: Carnuntum, seine Geschichte, und seine Denkmäler</i>	439

TANULMÁNYOK

KURSZÁN ÉS KURSZÁN VÁRA

A MAGYAR FEJEDELEMSÉG KIALAKULÁSA ÉS ÓBUDA
HONFOGLALÁSKORI TÖRTÉNETE

A magyar honfoglalás Budapest területén Anonymus elbeszélése szerint ilyen módon zajlott le :

„*A Magyar-rév.* Néhány nappal később Árpád vezér meg összes főemberei közös elhatározással, egyetértéssel és szabad akaratral kivonultak a szigetről és tábort ütöttek Soroksáron túl a Rákos vizéig. S midőn látták, hogy mindenfelől bátorságban vannak és senki sem bír nekik ellentállani, átkeltek a Dunán. A révet, ahol az átkelést végrehajtották, Magyar-révnak nevezték el azért, mert a hét fejedelmi személy, akit hét-magyaroknak mondtak, ott hajózott át a Dunán. Mikor odaát voltak, tábort ütöttek a Duna mellett a fel hévizekig. Ennek hallatára a Pannónia földjén lakó összes rómaiak futással biztosították életüket. Másnap pedig Árpád vezér meg minden főembere Magyarország valamennyi vitézével együtt bevonult Attila király városába. Ott látták a királyi palotákat — egyeseket földig romban, másokat nem — és fölötte csodálták mindazt a kőépületet. Kimondhatatlanul felvidultak, mivel érdemesek lettek arra, hogy elfoglalják — s még hozzá háború nélkül — Attila király városát, kinek az ivadékából származott Árpád vezér. Ott lakomáztak mindennap nagy vígan Attila király palotájában, egymás mellett ülve. Mind ott szóltak szépen összezengve a kobzok meg a sípok a regösök valamennyi énekével együtt. Az ételt-italt a vezérnek meg a nemeseknek arany, a közrendűeknek meg a parasztnak ezüst edényben hordták fel, mert hiszen a körülfekvő egyéb országok összes javát az Isten az ő kezükbe adta. Bőségesen és pompásan éltek valamennyi hozzájuk jött vendéggel egyetemben. Árpád vezér a vele mulatozó vendégeknek nagy földeket és birtokokat adományozott. Ennek hallatára még több vendég tódult hozzá és ujjongva vele mulatott. Ekkor Árpád vezér meg övéi örömben húsz napig maradtak Attila király városában. Közben majdnem mindennap Magyarország vitézei valamennyien a vezér színe előtt vértezett harci ménjükön ülve pajzzsal meg lándzsával nagy tornát vívtak; másfelől az ifjak pedig pogány szokás szerint íjas-nyilas játékot játszottak. Ettől Árpád vezérnek nagy-jó kedve támadt s minden vitézének különféle ajándékokat adott: aranyat, ezüstöt meg egyéb jószágot is. Továbbá ugyanazon a helyen Kündünek, Kurszán apjának földet adományozott Attila király városától a százhalomig és Gyógyig, fiának meg egy várat népe őrizetére. Kurszán aztán ezt a várat a maga nevével nevezte s ez a név a mai napig sem merült feledésbe.”¹

Az elbeszélésből az derül ki, hogy a mai Óbuda területén Kündü és fia, Kurszán szállott meg s e helyen állott a későbbi időben is ismert Kurszán-vár. Ha fényt akarunk deríteni arra, hogy az elmondottaknak mi a történeti értéke, meg kell vizsgálnunk, hogy mit tartalmaznak egyéb forrásaink Kündüről s fiáról, Kurszánról és milyen szerepe volt e vezérnek a magyar történelemben.

A kündü-probléma egyike a magyar őstörténet tisztázatlan kérdéseinek. A mohamedán források szerint a honfoglalás előtt a magyaroknak két fejedelmük volt: egyik a kende (kündü), a névleges főfejedeleme; másik a gyula, a tényleges hatalmat kezében tartó fővezér. Ugyanakkor Konstantinos Porphyrogenetos, aki behatóbban ismerteti a magyar törzsszövetség honfoglaláselőtti viszonyait, semmit sem szól kündüről, sőt szerinte Árpád előtt Levedi volt a magyarok feje, Levedi előtt pedig a magyaroknak nem is volt fejedelmük. A két jólétesült forrás ellentmondó adatainak összeegyeztetésével kutatóink hosszú idő óta kísérleteznek.²

Nézetem szerint e kérdés vizsgálatánál az alábbi tényből kell kiindulnunk. A kündü-kérdés, amely a két forrás említett ellentmondásából adódik, egyben az Árpád-ház uralma kezdeteinek a problémája. E kérdés felvetése egyben annak a felvetése, hogy az Árpádok mikor és milyen körülmények között jutottak a magyar törzsszövetség feletti hatalom kizárólagos birtokába. E kérdés tehát az Árpádok dinasztikus kérdése is: az uralomrajtás, a legalitás kérdése.

Minden uralomrajtott dinasztia igyekszik uralmának legalitását történetileg igazolni. A középkori történetírás egy része éppenséggel ennek a törekvésnek köszönheti létét. Így pl. a XI. századi

magyar gesta politikai tendenciáját tekintve nem más, mint a megvakított Vazul uralomra került fiainak dinasztikus története; annak igazolása, hogy a Vazul-fiak István trónjának jogos utódai. Anonymus és a XIII. századi dinasztikus történetírók pedig még azt a szépséghibát sem túrték meg a dinasztia történetében, hogy királyaikat attól a Vazultól származtassák, aki István királyra tört emelt. Ezért testvérét, Szár Lászlót tették meg az ág ősapjává. A hun—magyar krónika a hunoktól, ill. az Attilától való származtatás igazolására készült. Mint jellegzetes esetet megemlíthetjük még, hogy a humanista Bonfini is beleszótta magyar történetébe a Corvin-család római származtatását.

A példák további felsorolása szükségtelen. A dinasztikus vonások a középkori krónikairodalmat nemhogy csak átszövik, hanem gyakran szülői ilyen irodalmi termékeknek.

Ha tehát az Árpád-ház uralmának kezdeteit tárgyaló forrásokról van szó, szabad-e mellőznünk azt a szempontot, hogy a dinasztia saját eredetét a neki tetsző módon akarta belevinni a köztudatba, hogy uralmának legalitását a neki megfelelő beállítással akarta igazolni?!

Nézetem szerint éppen ez a szempont adja kezünkbe a kündü-kérdés nyitját, az arab és bizánci források ellentétének feloldását.

A kérdés e szempontból való vizsgálatának módszere az, hogy a magyar honfoglalás forrásait három csoportba osztjuk be, attól függően, hogy a vizsgálandó források mennyiben voltak Árpád-házi dinasztikus hatásnak kitéve.

Az első csoportba sorolhatók azok a források, amelyek teljesen mentesek az Árpád-ház dinasztikus törekvéseitől. Ide tartoznak a mohamedán források, a *Continuatio Georgii Monachi* és a nyugati évkönyvek.

A második csoportba sorolhatók azok a források, amelyek az Árpád-ház törekvéseitől függetlenül jöttek létre, de dinasztikus hatás folytán változást szenvedtek. Ilyen a fehér ló monda, amely eredetileg népmonda volt és ilyen Anonymus elbeszélése Kündü fia Kurszán honfoglaló szerepéről, amely eredetét tekintve nemzeti hagyomány, de dinasztikus krónikába beépítve, mindkettő változást szenvedett az uralkodóház történeti szemléletének megfelelően.

A harmadik csoportba sorolhatók azon források, amelyek közvetlenül az Árpád-ház szemléletét és törekvéseit tükrözik. Ilyen Konstantinos Porphyrogenetos feljegyzése a magyar fejedelemség kezdeteiről és Árpád megválasztásáról, amely feljegyzés általánosan elfogadott vélemény szerint Árpád unokája, Tormás elbeszélésén alapul s végül ide sorolandók a magyar krónikák közlései az Árpád-ház eredetéről.

A továbbiakban megkísérlem a kérdés vizsgálatát csupán az első forráscsoportra támaszkodva. A kapott képet kiegészítem a második csoport nyújtotta vonásokkal. Végül vizsgálat alá veszem a harmadik csoportban megnyilvánuló leplezetlen dinasztikus szemléletet.

A reánk maradt mohamedán források a következőket tartalmazzák a magyar fejedelemség intézményéről a honfoglalás előtti időre nézve:

Ibn Rusta arab geográfus (900 körül): „A magyar pedig a töröknek egy fajtája. Vezérük 20 000 lovassal vonul ki. Vezérüket *kndb*-nek (olv.: kende) hívják. Ez királyuk megkülönböztető címe. Mert annak az embernek, aki királyként uralkodik rajtuk, *dzslb* (olv.: gyula) a neve. Minden magyar a *dzslb* nevű vezérük parancsát követi a háború dolgában, védelemben és egyéb ügyekben.”³

Gardizī perzsa geográfus (1050 körül): „A magyarok a törökök egyik fajtája. Vezérük 20 000 lovassal (vonul ki). Vezérüket *kndb*-nek (olv.: kende) hívják. Ez a nagyobbik királyuk neve. Azt a vezért, aki az ügyeket intézi, *dzslb*-nak (olv.: gyula) hívják. A magyarok pedig azt teszik, amit ez a *dzslb* parancsol.”⁴

A későbbi kompilációk és kivonatok csak egy királyról tesznek említést; így a „Hudūd al-‘Ālam” c. ismeretlen szerzőtől származó perzsa geográfiai munka (982-ből) a *dzslb* romlott alakját, Bakrī (1080 körül) és Muhammad-i ‘Aufī (1228 körül) *kndb* alakot közöl.⁵

Mint a forráskritikai kutatás megállapította, a mohamedán geográfusok idézett helyei közös forrásra mennek vissza, és pedig a IX. századvégi állapotokat leíró és 914-ben szereplő Džajhānī bocharai miniszter „Kitāb al-mamālik wal-masālik” (Az országok és utak könyve) c. munkájára.⁶

Ezek szerint már Džajhānī műve tartalmazta azt, hogy a magyarok főfejedelme a kende, és fővezére a gyula volt.

Mi a forrásértéke ennek az adatnak?

Džajhānī és az őt híven követő mohamedán geográfusok munkája általában gyakorlati célú volt: az akkori ismert világot bejáró mohamedán kereskedők számára olyan megbízható föld- és néprajzot nyújtani, amely a tényleges helyzetet ismerteti meg. Džajhānī geográfiájának a későbbi kompilációkkal szemben különös értékét az adja meg, hogy értesülései nagyrészt olyan utazóktól származnak, akik a leírt népek között megfordultak.

A Gardīzī-féle szövegvariánsnak a két folyó közt elterülő magyar föld (Etelköz) kiterjedésére vonatkozó részéből⁷ ez szövegszerűen is kiderül. Ez a rész a következőképpen hangzik: „... a szlávok közelében egy rómaiakhoz tartozó nép van, akik keresztyének. *n. n. d. r.*-nek hívják őket. Többen vannak, mint a magyarok, de gyengébbek. A két folyó közül az egyiket *Atil*-nak hívják, a másikat pedig *Dūbā*-nak. Ha a magyarok a folyó partján vannak, onnét látják az *n. n. d. r.*-eket. A folyó partja felett egy nagy hegység van. Egy folyó ered ott és oldalánál folyik. E mögött a hegy mögött egy keresztyén nép lakik, amelyet *m. r. dāt*-nak hívnak. Ezek és a *n. n. d. r.*-ek között tíz napi távolság van.”⁸

Az újabb kutatások nyomán tudjuk, hogy a *Duba* folyó a *Duna* elírása; a *n. n. d. r.* népnévben a bolgároknak a magyarok által használt *nándor* neve rejtőzik, amely *Nándorfehérvár* (Belgrád) nevében maradt fenn hosszú ideig; a *m. rdat* (Hudūd al-‘Alam: *mirvat*) népnév pedig a *m. rvāt* név elírása, és ez a morvákat jelöli.⁹ A *m. rvāt* alak lehet egy régi magyar **maravat* ‘morva’ szó feljegyzése, amely a XII–XIII. század folyamára az *a > o* (ā) változás nyomán¹⁰ a többes **morovotok* (*mārāvātok*) alakon keresztül *moroutok* (*mārāvātok*) alakká változott. Ezt tükrözi Anonymus Gestájának *Morout*-ja.¹¹

Gardīzī idézett leírásának szempontunkból legjelentősebb kifejezése az, hogy „Ha a magyarok a (Duna) folyó partján vannak, onnét látják a nándorokat”. E kifejezés ugyanis világosan szemlélteti, hogy a leírás a magyarok szemszögéből ítéli meg a nándorok lakhelyét, tehát az értesülés magyar oldalról származik. De sokat mond az is, hogy a szomszédos népeket a magyarok által használt *nándor* és *marót* néven nevezi.

Ha Gardīzī forrása Džajhānī műve volt, e fenti megállapítás azt jelenti, hogy Džajhānī nem távoli mende-mondát jegyzett fel, midőn a magyarok földjét és belső viszonyait ismertette, hanem olyan értesülést, amely közvetlenül a magyarok földjén járt embertől származik. Világos tehát, hogy az adat, amely szerint a honfoglalás előtti hazában a magyar törzsszövetségnek két fejedelme volt, a kendének nevezett főfejedelem és a gyulának nevezett fővezér, aki a tényleges hatalmat kezében tartotta, a kérdés vizsgálatának szilárd kiindulópontja.

*

Ezek után vizsgáljuk meg, hogy mit jelent a kettős királyság intézménye és az ázsiai nomád társadalmakban hogyan jelentkezik ez az intézmény.

A kettős királysággal nálunk először Róheim Géza foglalkozott behatóbban.¹² Róheim párhuzamba állítja a kettős királyság kazároknál jelentkező formáját a japán mikádó-shogun intézménnyel és a magyar kende-gyula kettős fejedelemséggel; ennek egyik megnyilvánulását látva a *Continuatio Georgii Monachi* adatában, amely szerint a honfoglalás előtt a bizánciak két magyar fejedelemmel tárgyaltak, Árpáddal és Kurszánnal. A kettős királyság eredetéről szólva megállapítja, hogy „az intézmény maga biztos jele a királyi méltóság mágikus, *sacralis* voltának”. A mágikus, *sakrális* jelleget tanúsítja a kettős királysággal kapcsolatban több esetben előforduló királyölés szokása, amelynek értelmében a király uralma vagy meghatározott ideig tart, melynek lejártával a királyt megölik, vagy megölése akkor következik be, ha a király testi-lelki képességei, szerencséje vagy varázsereje lehasnyatlik. Róheim a királyölés afrikai példái mellett ismerteti a kazár és a türk királyölésre vonatkozó adatokat és párhuzamba állítja ezzel krónikáinknak azt az adatát, amely szerint a honfoglalás után Álmost megölték.

Behatóbban tárgyalta a kettős királyság intézményét Alföldi András,¹³ aki a nomád kettős királyság megjelenési formái közé sorolja a következőket: 1. hun társuralkodók: Ruas—Oktar, Attila—Bleda; 2. az ázsiai hunok *wu-sun* nevű szomszédainál két uralkodó nagy *kun-bi* és kis *kun-bi* nevet visel; 3. a türk fejedelmek két őse *Bumin* és *Istemi*; a türkök keleti és nyugati félre szakadtak s a keleti és nyugati fél is két részre oszlott; 4. az ujjur törzsszövetség két félre tagolódott; 5. a magyar kettősfejedelemség; kende és gyula; 6. Árpád és Kurszán; 7. az Árpád-kori ifjabb királyság intézménye; 8. a török *kimek* népnév *iki-imek* ‘két imek’ etimológiája.

Alföldi szerint a kettős királyság intézménye területi megoszlással járt, amelynek gyökere a társadalom legkisebb egységéig figyelemmel kísérhető a jobb- és baloldalra való tagolódás jelenségében. A nomád népek két félre oszlásának jelenségei között felhossa a két színnel elnevezett, valamint a 10 törzs — 9 törzs beosztású két néprész eseteit is. Ide sorolja a két vadász által üldözött szarvas mondáit, s ennek során a kettősztás totemisztikus

hátterére tér ki. Alföldi szerint ugyanis e kettőosztás gyökere az, hogy a „clanok két frátriába vannak összefoglalva”. Alább pedig azt fejt ki, hogy „a nomád államszervezet e tagolása abból a társadalomformából fejlődött ki, amelyet »vaterrechtliches Zweiklassensystem«-nek neveznek az ethnológusok”. Ezt tükrözné a lovas pásztorok eredet-hagyománya; a két testvérös, a két madárös stb.

Alföldinek itt ismertetett gondolatmenete, ha több figyelemreméltó párhuzamra rá is mutat, alapjában véve elhibázott. Alföldi ugyanis a szellemtörténet módszerét követve, a kettősséget keresi és kapcsolja össze a legkülönbözőbb korokban, a fejlődés különböző fokain levő társadalmakban, bármilyen formában is nyilatkozik meg a kettősség; két frátria, két uralkodó, két néprész avagy két országrész képében. E különböző jelenségeket pedig azonos eredetűnek tekinti, szinte egy olyan sajátosságnak, amely végigvonul az emberi társadalmak, de különösen a nomádok történetén.

Módszertanilag kifogásolható, hogy egyes elszórt esetekből kiindulva általánosít, holott ugyanannyi, vagy sokkal több példát lehetne felhozni, amely a keresett jelenségnek nyomát sem mutatja, vagy más szisztémát tüntet fel, holott a tanulmány konzekvenciáit levonva, elvárnánk a kettősség meglétét.

A kettősség teljes hiányának számtalan esete mellett ilyen pl. a hármasság jelentkezése a legkülönbözőbb társadalmak vezetésében — a nomádoknál is — amelyek alapján, kevesebb joggal ugyan, vizsgálat tárgyát képezhetné a „hármasság királyság” jelensége is.¹⁴

Ami a kettős királyság eredetét illeti, Alföldi a totemisztikus társadalmak frátriáiban véli feltalálni gyökerét. A kérdés megoldása azonban nem ilyen egyszerű. Kettős uralom a társadalom fejlődésének különböző szakaszain, különböző feltételek között létrejöhet.

Az alábbiakban megkísérlem a kettős uralom keletkezésének néhány jellegzetes formáját bemutatni anélkül, hogy ezzel az áttekintéssel teljességre és a jelenségek hiánytalan megmagyarázására törekednék.

1. A társadalmi fejlődés kezdeti fokán élő anyajogú társadalmakban igen elterjedt jelenség, hogy a nemzetség két exogám frátriára oszlik.¹⁵ Így például minden vogul és osztyák nemzetség két azonos nevű frátriára tagolódik.^{15/a} Kettős vezetésről azonban nincs tudomásunk.

Az északamerikai indiánok néhány törzsében megfigyelhető a kétosztályú rendszer és a kettős vezetés egyidejű jelentkezése. Az irokézek szeneka törzse nyolc nemzetségre oszlik, melyek közül 4—4 képez egy frátriát. Minden nemzetségnek két feje van, egyik a nemzetségből választott szachem (békebeli vezető), másik a hadvezér. A frátriáknak nincs feje, de nincs állandó főnöke a törzsnek sem, csupán a felfedezés századában létrejött öt törzsből álló szövetségnek volt a háború és szövetkezés ügyeit intéző két hadvezére.¹⁶

Az oszaga indián törzs két félre oszlik; mindkét félnek megvan a maga főnöke. Az évi bölényvadászatkor ezek naponként váltakozva parancsolnak. A parancsok végrehajtásában *IO akida* segít, akik a törzs különböző nemzetségeiből származnak. Ezek tanácsa dönt a főnökutódlás vitás kérdéseiben.¹⁷

Meg kell jegyeznünk, hogy a kétosztályú rendszerrel az esetek nagy többségében nem jár együtt a kettős vezetés, s ami az irokéz szachem és hadvezér kettősségét illeti, ezek nem egy-egy frátria vezetői; más megmondolással emellett szól, hogy itt egy más társadalmi fejlődés eredményét lássuk.

2. Schurtz mutatott rá óceániai példák alapján, hogy a nemzetségek és a „férfiszövetség” vezetőjének vetélkedése sok helyen kettős vezetés kifejlődését eredményezte.¹⁸

A matriarchalis földművelő társadalmakban általánosan megfigyelhető jelenség, hogy a nemzetség férfitagjai külön férfiszövetséget alkotnak, külön férfiházban laknak és vezetőjük nem azonos a nemzetségfővel.¹⁹ E kettősség jellegzetes példáit Melanéziában találjuk meg. Az újpommerániai *Gazella*-félszigeten a nemzetség feje az „a gala”, akinek méltósága a nagybácsiról az anyai ágon való unokaöccsre száll. Mellette áll a „luluai”, a hadvezér, a férfiszövetség vezetője. Méltósága nem örökletes, hanem a harcban való kiválósága teszi erre alkalmassá. Bár néha belső ellentétek esetén bíróként lép fel, hatalma az „a gala” mögött másodrendű.²⁰

Ugyanakkor Kelet-Melanéziában, ahol a férfiszövetségek virágzása tetőpontján állt, a hadvezér sok helyen győzedelmeskedett a nemzetségfő felett és a hatalmat magához ragadta, amely mellett a nemzetségfő uralma csak névlegessé vált. Ez következett be például a Szent Anna- és Ugi-szigeteken.

Ahol a vetélkedés a nemzetségfő győzelmével végződött, a nemzetség szerepe változatlan maradt vagy csökkent; ahol viszont a hadvezér ragadta magához a hatalmat, a nemzetség expanzív ereje megnőtt és nagyobb hadi vállalkozásokra, szövetkezésekre vezetett.

Hasonló fejlődés eredménye Schurtz szerint az irokéz nemzetség kettős vezetése is: a szachem (békefőnök) és a hadvezér kettőssége.

Bár Schurtz a férfiszövetségek uralomrajutásának ezt az expanzív szerepét párhuzamba állítja a patriarchatus kifejlődésével létrejött hasonlósággal s rámutat arra, hogy itt az elhaló régi és a születő új küzdelméről van szó, nem vonja le azt a következtetést, hogy a férfiszövetségeknek éppen a matriarchatus széthullásának és a patriarchatus kialakulásának korszakában van jelentősége.²¹

Az itt felvázolt folyamat alkalmas annak bemutatására, hogy a patriarchatus felé fejlődő anyajogú társadalomban hogyan jöhet még létre kettős uralom. Elhamarkodott lenne azonban ebből a királyság eredetére következtetni. A nemzetségfő és seregvezér kettős uralma a fejlődés adott fokán egy átmeneti állapot, amelyet éppen a változás, a fejlődés szül, s amely a további fejlődéssel eltűnik.

3. Bizonyos esetekben kettős vezetést eredményezhet, ha a főnök uralma szakrálissá válik. A szakrális uralom kialakulásában több tényezőnek van szerepe. Ezek sorában nem hanyagolandó el a materiális érdek szempontja sem. E fejlődésben ugyanis valószínűleg szerepet játszik a főnöknek az a törekvése, hogy vagyont és hatalmát

biztosítsa nemzetsége, családja, ill. gyermekei számára. Ennek érdekében a főnök és uralmának támaszai, kiszolgálói a főnök uralmát eredettől fogva valónak, a teremtés óta csak elődeit s utódait illetőnek nyilvánítják, személyét és környezetét szentnek ismertetik el.

Több helyen már anyajogú társadalmakban megnyilatkozik az a patriarchalis törekvés, hogy a nemzetségfő hatalmát közvetlenül gyermekeire ruhazza át. Így például a Karolina-szigetekhez tartozó Yap-sziget lakóinak matriarchalis társadalmában a főnök méltósága apáról-fiúra öröklődik.²² Az anyajogú oszaga indiánok törzsfőnöki méltósága hasonló módon apáról fiúra öröklődik. Itt azonban egy figyelemreméltó jelenség is kapcsolódik hozzá, ti. a törzsfő házat szentnek tekintik.²³

A Szamoa-szigetek főnökei már isteni ősoktól származtatják magukat. Személyük, házuk, minden, amihez hozzáérttek, szent volt, amit megérinteni közönséges ember számára halálos veszedelmet jelentett.²⁴

Az óvilágban, ahol az állattenyésztés nagyobb mérvű kifejlődése nyomán a patriarchális családfejlődés kezében összpontosul a vagyon és a hatalom, s rokontörzsek szövetkezésével és expanzív rablóhadjáratok indításával a törzsfő hatalma megnő s kialakul a királyság intézménye, a szakrális jelleg még fokozottabban domborodik ki.²⁵

Afrikában Ganda szakrális királyait az istenekkel egyenlő rangúnak tartották; Nyoro királya csaknem isten volt. Kaffitsho királyát a megszemélyesült mindenhatónak tekintették. Shona és Rundi királyai a holdtól származtatták magukat stb.²⁶

A türk kagánok égi eredetére utalnak Kül tegin és Bilge kagán feliratainak kezdősorai: „Midőn a kék ég fenn és a sötét föld lenn teremtetett, a kettő közé teremtetek az ember fiai. Az ember fiai közül kiemelkedtek Öseim, Bumin kagan és Isztemi kagan.” Alább: „A türkök istene fenn az égben és a türkök földjének és vizeinek szent szellemi így cselekedtek: Azért, hogy a türk nép ne semmisüljön meg és ismét néppé váljon, felnevelték atyámat Ilteresz kagánt és anyámat Ilbilghe katunt, az ég csúcsán tartva őket.”²⁷

A királyság szakrális jellege előbb-utóbb magával hozza, hogy a király személyes uralma szenved csorbát. A királyt néhol oly mértékben körülveszik a tabuk, hogy szabad cselekvési képessége nagymértékben korlátok közé szorul. De amilyen mértékben eltávolodik a földiektől, olyan mértékben ragadják magukhoz hatalmát az uralom támaszai.

Nigériában Jukun királyának sem kézzel, sem lábbal nem volt szabad a földet érintenie, mert akkor a föld termékenysége megszűnt. Tahiti királya nem léphetett be egy házba, mert az más számára használhatatlanná vált; nem léphetett a földre, mert az egész sziget lakhatatlan lett.²⁸ Afrikában a shilluk király főhivatása, hogy esőt varázsoljon. De ha megöregszik és varázsereje felmondja a szolgálatot, megölik.²⁹ Ilyenféle mágikus, szakrális háttére van a kazár kagánölés szokásainak is, amint erre később kitérünk.

Afrikában a szakrális királyt legtöbb helyen négy főtisztviselő, tanácsos, kormányzó veszi körül, akik a földi ügyekben intézkednek helyette.

Ha azonban a tanácsosok, hadvezérek közül az egyik kiválik személyes hatalmával, katonai erejével, kialakulhat a szakrális királyságnak az a formája, amelyet kettős királyságnak neveznek. Efelé tendált a fejlődés az afrikai Ganda és Rundi királyainál³⁰, és ez következett be Japánban és valószínűleg a kazároknál, amint erre Róheim rámutatott.

Ha igaz az, hogy a kettős királyság tárgyaló formája a szakrális királyságból ered és a szakrális királyság kialakulásában szerepe van a családi uralom biztosításának, akkor világos, hogy az uralmat magához ragadó és a szent király helyett kormányzó hadvezér nem lehet a „szent” dinasztia sarja. Alföldi pedig a kettős királysághoz sorol olyan eseteket a nomádok történetéből, amikről két testvér, apa és fiú, vagy két rokon kormányzott egy birodalmat: Bleda és Attila, a keleti és nyugati türk kagán és a magyar király és ifjabb király esetét. Ezek azonban sohasem mutatják a két uralkodó szakrális — emberi különbségét s így lényegüket másban kell látnunk.

4. Az alábbiakban rátérek a kettős uralom egy olyan válfajának vizsgálatára, amely a magyar történetben is jelentkezik, sőt az Árpádok trónutódlásában jellemző módon nyilvánul meg.

A nomád népeknél, ahol a helyváltoztató életmód a mozgásban levő társadalom és állatállomány irányításában nagy tapasztalatot, ahol az állandó hadakozás gyakorlott vezetést kívánt, az utódlásban a seniorátus érvényesült: az a öröklési rend, amely szerint az uralkodó nem kiskorú, tapasztalatlan fia, hanem legidősebb öccse, vagy férfitörökona követte. A seniorátus, amely hivatva volt biztosítani a tapasztalt vezetést, a vezetett társadalom érdekeit szolgálta s annak a támogatását élvezte. Így alakulhatott ez a türköknél jogszokássá. Kül tegin és Bilge kagán felirata szerint apjukat, Ilteresz kagánt halála után „a szokásnak megfelelően” követte nagybátyjuk a trónon.³¹

E jogszokás azonban a gyakorlatban nem mindig érvényesült.

A hatalmat birtokló nemzetségfő, uralkodó ugyanis mindenkor igyekezett vagyonát és uralmát saját fiaira ruházni. E két utódlási rend a nemzetség, ill. törzs által támogatott seniorátus és a mindenkori patriarchális uralkodó által képviselt primogenitura küzdelme végig kísérhető a türk birodalom egész történetén, s hozzásegít a keleti és nyugati türk birodalom kettőssége létrejöttének magyarázatához is. Ennek kifejtéséhez azonban szükséges egy további kérdésnek, a trónörökös helyzetének megvilágítása.

A nomád társadalmakban sorozatosan megfigyelhető jelenség, hogy a trónörökös az uralkodói tapasztalatok elnyerése céljából megkapta valamely leigázott törzs vagy hódolt nép feletti uralmat, amelyen a kagántól függően, de viszonylag önállóan uralkodott.³² Ennek a jogszokásnak az érvényesülése a türkök történetében számos esetben megfigyelhető. Így például Mozes Kalankatvac'i X. századi örmény író ismerteti Herakleios császár harmadik perzsa hadjáratát (626—628), amelyet a császár türk segítséggel vívott. Az ebben közölt adatok alapján Czeglédy Károly kimutatta, hogy a türköket segítő *Jebu Tak'an* kazár kagán a nyugati türk kagán testvére volt, aki a birodalomban a második legnagyobb rangot viselte.³³

Hiüan-cang kínai buddhista szerzetes, aki 630-ban átutazott a nyugati türkök országán, leírja, hogy miután elhagyta T'ong dzsebu kagán szálláshelyét, a Vaskapu szoroson keresztül dél felé utazott, a mai Észak-Afganisztánban fekvő Kunduzba, ahol a kagán legidősebb fia, Tardu sad uralkodott.³⁴

Az uralkodó család számos férfitagja egy seregrész fölötti uralmat kapott meg és különböző területeken telepedett le.³⁵

A türk birodalom keleti és nyugati félre szakadását szintén az itt tárgyalt jelenségek, a szeniorátus és primogenitura küzdelme és a trónörökös önálló országslása magyarázza meg.

A türkök kagánja, a zsu-an-zsu-an, vagyis ázsiai avar uralom 552-ben bekövetkezett megdöntésekor, T'u-men (Bumin) kagán volt. A kagán a nyugati területet öccsével, Isztemivel együtt hódította meg. A leigázott nyugati területet a kagán rábízta öccsére ba'atur jab'yu címmel. E távoleső terület átengedésével a kagán elérte azt, hogy öccsét leválasztotta a birodalom központjától s valóban T'u-men kagánt, rövidesen bekövetkezett halála után fiai követhették a trónon. T'u-men fiai között már a szeniorátus érvényesült; három fia egymást követően uralkodott s a trónvillongás csak unokái között tört ki. Ennek során következett be, hogy az unokatestvére által legyőzött trónutód, Csa-po-lió, a nyugati türkökhöz menekült. A kínaiak a nyugati és keleti türkök között feltámadt ellentétet felhasználva 582-ben a nyugati türkök fejét, Tardut önálló kagánnak ismerték el. Ettől kezdve a kínai diplomácia minden eszközt megragadott, hogy a kettévált nomád birodalom egyesülését megakadályozza, s ez a törekvés sikerrel is járt.³⁶

Megjegyzendő, hogy a türk hagyományt tükröző orchoni feliratokban Bumin kagán és öccse, Isztemi kagán ketten egymás mellett szerepelnek mint birodalomalapító ősök; ez azonban a később kialakult szakadás visszavetítése az ősidőkre.

Lehetséges, hogy a türk birodalom kettéválásához hasonló jelenségek idézték elő a kazár terület leválását a nyugati türk birodalomból. A kazár kagán ugyanis, mint fentebb láttuk, a nyugati türk kagán öccse volt, ki távoli területén meglehetősen önálló hatalommal uralkodott. A Talas-vidéki nyugati türk törzsek 630-ban bekövetkezett kettészakadása után a központi hatalom bomlásnak indult,³⁷ ami elősegítette a kazárok leválását.

Az Árpád-házi királyok történetében szintén megfigyelhető a szeniorátus és primogenitura küzdelme; de feltalálható a trónutód, ill. a hercegek önálló országslásának jogszokása is a dukátus intézményében.³⁸

Az itt elmondottakból mindenesetre kiderül, hogy a hun és türk birodalom két félre szakadása ugyanúgy, mint a magyar dukátus intézménye elválasztandó a kettős uralom fentebb ismertetett változataitól; de elválasztandó a jobb- és baloldalra való tagolódástól is, amivel össze szokták téveszteni.

5. A nomád törzsszövetségekben több esetben feltűnő jobb- és baloldalra való tagolódás a nomádok katonai szervezettségében leli magyarázatát. Már Alföldi is kapcsolatba hozta a jobb- és balszárnyra való tagolódást a nomádok állandó harcckészültségével, de ezen túlmenően az alábbi jellegzetes magyarázatot fűzte hozzá: „Ennek a szervezési rendszernek átütő erejét az a körülmény adta meg, hogy nem alkalmi rendszabály volt, hanem a népek vallásos gondolkodásában gyökerező örökletes intézmény.” Ez a beállítás alkalmas volt ugyanis arra, hogy a jobb- és baloldalra való tagolódást a kettős királyság intézményével közös nevezőre hozza.

A jobb- és baloldalra való tagolódás kettős jellege azonban vitatható.

A nomád harcmodorban is érvényesülő katonai beosztás: jobbszárny — derékhad — balszárny valójában nem kettős, hanem hármasság beosztást jelent; s ha alaposabban megvizsgáljuk a türk birodalomban feltűnő jobb- és baloldalra való tagolódás eseteit, megtaláljuk a középet, a főt is. Való igaz, hogy a nyugati türkök 10 törzse, a 10 oguz, két félre tagolódtak, az öt baloldali 5 tu-lu törzsre és az 5 jobboldali nu-se-pi törzsre,³⁹ azonban mindkét fél fölött ott állt a magát egyik törzshöz sem számító kagán 200 főből álló vazallus tiszti kíséretével és hatalmas seregével,⁴⁰ amely biztosította számára a fölényt mindkét oldallal szemben.

Abban a pillanatban, amikor a fekete kirgizek lázadása nyomán T'ong dzsebu kagánt megölték (630)⁴¹, két rész szétesett s a két önállósult fél versengését kihasználva a kínaiak leverik őket (652—659).⁴² Ettől kezdve a régi szervezet megszűnt; a 10 törzs egysége egy kagán vezetésével csak múló próbálkozásként éledt fel rövid időre (682).⁴³

Ugyanez a helyzet a keleti türk birodalomban. To-po kagán (572—581) trónralépése után birodalma keleti, ill. nyugati részét egy-egy unokaöccsére bízta; ő maga 10 000 íjas felett rendelkezett.⁴⁴

Me-cs'üe kagán 691 után a keleti részek kormányzását öccsére, a nyugati részeket unokaöccsére bízta. Mindkét fél 20 000—20 000 katonával rendelkezett; a kagán mindenesetre föléjük rendelte fiát, Fu-kiu-t, kis khán címmel.⁴⁵ A keleti türkök kínai hódoltsága idején a császár Sze-mo-t nevezte ki kagánná, A-si-na Csungnak a baloldali bölcs király, A-si-na Ni-su-nak pedig a jobboldali bölcs király címét adta és Sze-mo alá rendelte őket.⁴⁶ A kínai hódoltság után újjáalakult keleti türk birodalomban volt egy töles nevű keleti és egy tardus nevű nyugati rész, amelyek neve másutt önálló törzsként is feltűnik.⁴⁷ E részek mibenlétét közelebbről nem ismerjük.

A fenti áttekintésből kiderül, hogy a jobb- és baloldalra való tagolódás jelensége nem sorolható a kettős uralom tárgyalt megjelenési formái közé, mert itt tulajdonképpen a hármasság jelenségeivel állunk szemben, amennyiben a kagán többnyire két részuralkodóval — rendszerint rokonaival — kormányoz.

6. Végül tárgyalnunk kell a kettős uralom megjelenési formái között egy olyan esetet, amelyet Alföldi nem tárgyal. Ez a hódolt nép megmaradt uralkodójának és a hódító helytartónak a kettőssége.

A türk történelemben is érvényesül az expanzív, feudális jellegű nomád vezetés azon eljárása, hogy az ellenálló törzseket, ill. népeket szétszórják, megsemmisítik; azokat viszont, akik hódolatukat jelentik, saját uralkodójuk vezetésével adófizetésre kényszerítik és helytartót rendelnek mellé. A nyugati türk államvezetés terjeszkedése

során ilyen módon járt el pl. a transoxaniai és az Oxus és Indus folyó közti iráni államalakulatokkal. T'ong dzsebu kagán valamennyi meghódolt ország királyának *bi-li-fa* címet adott, egyszersmind egy *tudun*-t rendelt melléjük, hogy ez felügyeljen rájuk, kormányozza őket és ellenőrizze az adók beszedését.⁴⁸

A kettős uralom megjelenési formáit ezzel nem merítettük ki, hiszen ilyenfajta jelenségre a feudális és kapitalista társadalmak történetéből is hozhatnánk példát. A kettős uralom itt bővebben tárgyalt megjelenési formáinak tanúságaként azonban megállapíthatjuk, hogy ezek a társadalmi fejlődés különböző szakaszain, egymástól eltérő körülmények között jönnek létre; egymással okozati összefüggésben nincsenek még akkor sem, ha a kettősség több formája egyszerre jelentkezik; a társadalom fejlődésével, vagy akár kisebb történeti események hatása alatt megváltoznak, átalakulnak s a „kettősség” jellege elvész. A nomádok gondolkodásában gyökerező kettős királyság eszméje tehát szellemtörténeti konstrukció.

Vizsgáljuk meg ezeketán a kazár és a magyar kettős királyság kérdését.

A kazár uralom végső fokon türk eredetű. Mint fentebb láttuk, 628 táján a kazár kagán a nyugati türk kagán öccse volt. Minthogy a mohamedán források szerint a kazár kagán, ill. főkirály méltósága örökletes volt⁴⁹, a kazár kagáni dinasztiaát a nyugati türk biróadalom alapítójának, Isztemi kagánnak nemzetségéből kell származtatnunk.^{49a}

Igen valószínűvé teszi ezt a származtatást a türk és a kazár kagán felavatási szertartásának azonossága. Kínai forrás szerint a keleti türk kagánt oly módon avatták fel, hogy fegyveresei és főtisztjei egy nemezből készült hordozható ágyon kilenc körmenetet írtak le vele. Alattvalói minden kör után üdvözölköztek. Ezután az uralkodót lóra ültették és selyemzsinórral fojtogatták, miközben megkérdezték, hogy hány évig tud uralkodni. A fuldokló uralkodó hangjaiból alattvalói megítélték uralkodása idejének tartamát.⁵⁰

A kazár kagán felavatását Istakhrī és Ibn Haukal a következőképpen mondja el: „A midőn az (ünnepélyes) beiktatást végrehajtani akarják, a khakant elővezetik s egy selyemzsinórral fojtogatni kezdik; a mikor a fulladáshoz már közel van, megkérdezik tőle hány évig akar uralkodni, mire kinyilvánítja, hogy mennyit; ha e határidőn belül hal meg (nem bántják), de ha ezt túléli, megölik”.⁵¹

A türk és kazár beiktatási rítus azonossága csaknem kétségtelenné teszi, hogy a kazár kagáni dinasztia mágikus, szakrális rítusaival egyetemben türk eredetű. Maga a kettős királyság azonban nem türk eredetű intézmény, hanem egy társadalmi fejlődés eredménye, amely a kazár nép kialakulása során jött létre.

Midőn a kazár kagán — a nyugati türk kagán öccse — 628-ban először megjelenik, mint népének önálló katonai vezetője tűnik fel, s a hatalom ugyanúgy nem alkirály kezében összpontosul, mint a türköknél.

A kettősség, amint ez a IX—X. századi mohamedán és görög forrásokban megjelenik, a későbbi századokban alakul ki. Konstantinos Porphyrogenetos szerint Theophilos császár uralkodása idején (829—842) a kazárok kérték Sarkel vár felépítését és ennek érdekében a kagán (*χαγῶνος*) és Kazária bégje (*πέχ*) követséget küldött Bizáncba.⁵² IX. századvégi állapotot tükröz Džajhānī leírása, amelyet Ibn Rusta és Gardizī tartott fenn lényegében azonos szöveggel. Eszerint a kazár főkirály, a *χάζαρ χαγαν* nem egyéb pusztá címnél, míg a hatalom, a kormányzat és a hadsereg vezetése a király kezében összpontosult,⁵³ akinek címét Ibn Rusta *Aysba*; Gardizī *Abshad* alakban őrizte meg.⁵⁴

Az utóbbi névben valószínűleg a *šad* méltóságnév rejlik.⁵⁵

Ibn Fadhlān 922-i útjának leírásában elmondja, hogy a kazárok királya, a nagy kagán (*χagan*) négy hónaponként egyszer jelenik meg alattvalói előtt; míg helytartója, a bég (*χagan bb*) kormányoz, vezet hadat s alá vannak rendelve a szomszédos népek uralkodói. Meztláb jelenik meg a nagy kagán előtt s ilyenkor egy fáklyát gyújt meg előtte. A bég alá van rendelve a kündü kagán (*kndr χagan*), s ez alatt áll a *džanšigir*. A főkirály csak negyven évig uralkodhat, ha ezt egy nappal is túlélte, alattvalói megölik, mert azt mondják, hogy értelme meggyengült.⁵⁶

Istakhrī (†951) és Ibn Hauqal (977 körül) szerint a kazár kagán elzártan él, a tényleg uralkodó király (malik *χazar*) csak államügyekben érintkezik vele. A kagán méltósága egy meghatározott nemzetségben öröklődik. Ünnepélyes beiktatását fentebb ismertettük. Sírját szentnek tekintik.⁵⁷

Mas'udi (†956 vagy 957) szerint a főkirály, vagyis *χagan* palotájába bezárkózva él, helyette a király (*malik*) kormányoz. Ha a népet valamely csapás éri, a főkirályt megölik.⁵⁸

Az itt felsorolt adatokból megállapítható, hogy a kazár kettős királyság belső fejlődés eredményeképpen jött létre. A kettős uralom kialakulását és a szakrális jelleg fokozatos erősödését ugyan

nyomon követni nem tudjuk, de bizonyos, hogy e folyamat legjellemzőbb sajátossága a kagán személyének szentté válása.⁵⁹

Ami a magyar kettős fejedelemség kérdését illeti, a fentebb idézett források szerint a magyarok nagyobbik vagy főkirályának címe *k.nd(a,e)*; viszont az ügyeket a *dž. la* intézi s mindenki ez utóbinak engedelmeskedik.

A *kende* (*k.ndh* كنده) méltóságnév a *kündü* név nyelvjárási változata, amely Anonymus vezérnévsorában *Cundu*, a krónikában *Cund* alakban szerepel.⁶⁰ Kündü méltóságnév ismeretes a mongoloknál: kalmük *kündü* 'ein Polizeibeamter' (Ramstedt) s valószínűleg mint mongol jövevényszó az altáji török nyelvjáráásokban: alt., leb., küar. *kündü* 1. 'Ehrfurcht, Höflichkeit, Ehrfurcht-bezeugung, Gastmahl'; 2. 'Das zweite wichtigste Amt nach dem Jaisang' (Radloff, Wb. II. 1444). Vö. még mandzsu *kundu* 'Verehrung, Hochachtung'.⁶¹

Szempontunkból a legfontosabb, hogy e méltóságnév élt a kazároknál *kündü xagan* alakban, mint a bég után következő méltóság.⁶² Ez a körülmény igen valószínűvé teszi, hogy a magyar kündü méltóság eredetét s ezzel a magyar kettős fejedelemség kialakulását a kazárokkal hozzuk kapcsolatba. Létrejötté elképzelhető olyan módon, hogy a kündü eredetileg a kazár hatalom képviselője, letéteményese volt a magyar törzsszövetség fölött, aki közvetlenül a kazár bégtől függött, mint általában a kazároknak alávetett népek. A magyar törzsszövetség függetlenedése után⁶³ a kündü hatalma fokozatosan névlegessé vált, s mellette a gyula, feltehetően a leghatalmasabb törzsfő, ill. a törzsszövetség régi vezető nemzetsége nyomult előtérbe.⁶⁴

Támogatja ezt a felfogást az a körülmény, hogy a kündü méltóságnév a régi török népek között csak a kazároknál mutatható ki; ugyanekkor a *gyula* méltóságnév a kazároknál nem ismeretes, viszont a VIII. századi bolgár fejedelmi lajstromon szerepel, mint az uralkodóház nemzetségének neve *dulo* alakban.⁶⁵

A kettős uralom kialakulásának ilyenféle példáját mutatja a fentebb említett türk *tudun* helytartóknak a hódolt népek uralkodói fölé állítása.

A magyar fejlődés ehhez viszonyítva valamelyest előrehaladt azon az úton, amely a főkirály szakrális jellegű, névleges uralma felé vezet. Ez a fejlődés azonban nem érte el azt a fokot, amely a kazároknál bekövetkezett. Ezt elsősorban annak kell betudnunk, hogy a magyarság helyváltoztató életmódot folytatott és törzsszervezetben élt, míg a kazár társadalom a IX—X. századra már megtelepedettnek mondható, a törzsszervezetet területi szervezet váltja fel, s a kagán állandó székhelyén, téglapalotában élt, elszakítva széthullt nemzetsége tagjaitól.⁶⁶

Amíg ugyanis a nomadizálás és a nemzetségi szervezet fennállt, a kündü nem szakadhatott el teljesen nemzetségétől, ami közvetlen gazdasági és katonai erőt biztosított számára; uralma tehát nem válhatott teljesen névlegessé. Ugyanekkor a törzsszövetség ügyeiben intézkedő gyula sem válhatott abszolút hatalommal rendelkező fejedelemmé, mert a törzsfők gazdasági és katonai erejével is számolni kellett.

A két magyar fejedelem hatalmának mérsékelt eltérésére enged következtetni a Continuatio Georgii Monachi néven ismert kútfő adata, amely szerint közvetlenül a honfoglalás előtt 894-ben Bölcs Leó bizánci császár követet küldött a magyarokhoz azzal a céllal, hogy bírja támadásra a magyarokat a bolgárok ellen. A követ hajókon a Dunára utazott s találkozott a türkök (magyarok) fejedelmeivel, Árpáddal és Kuszánnal (Κουζάνη) és háborúra bírta őket.⁶⁷

Kuszán nevét már többen összevetették a magyar forrásokból ismert Kurszán (1200 körül: *Curzan* SRH. I. 41, 95; 1253/1279: terra *Korchan* Pozsony m. Kondé lt. v. ö. Wenzel, A' UO. II. 232; 1263: de genere *Korzan* Századok 1899, 722; 1268/1347: aqua, piscina *Corzan* Komárom m. Mon. Eccl. Strig. I. 557; 1332 és 1373 castrum *Kurchan* Bártfai Szabó: Óbuda 67, 89; 1485: vinea *Korcan* Bártfai Szabó: Pest m. 289) névvel. A *Kuszán* > *Kusszán* > *Kurszán* ~ *Kurcán* > *Korcán* fejlődés a magyar nyelvben jött létre geminata disszimiláció révén, v. ö. pl. német *schatz* > magyar *sarc*; olasz *piacca* > magyar *piarc*; *háss* > *hárs*, *nyáss* > *nyárs*; *Vossian* > *Varsány* stb.⁶⁸

Tekintettel arra, hogy az Anonymus honfoglaló vezérei között szereplő Kündü fia Kurszán (*Cundu filius Curzan*) azonosítható a szóbanforgó Kuszán fejedelemmel, s *Cindu* nevét megszemélyesített méltóságnévnek kell tekintenünk, Kurszánt a magyar kettős fejedelemség kündüjének kell tartanunk, aki mellett Árpád a törzsszövetség ügyeit kezében tartó gyula méltóságot viselte.

A Georgius Continuatus adata arra mutat, hogy a két fejedelem közti különbség külsőségekben nem nyilvánult meg, sőt a szerző az intézkedést kezében tartó Árpádot, a gyulát említi első helyen.

Meg kell jegyeznem, hogy a IX. századeleji kazár kettős fejedelemség hasonló körülmények között, egy követküldés kapcsán tűnik fel Konstantinos Porphyrogenetos munkájában: „... a kagan és Kazária bégje ehhez a Theófilosz császárhoz követeket küldvén, kérték, hogy építse meg számukra Sarkel erődjét...⁶⁹ Itt két méltóságnevet ad meg a forrás, míg a magyarok esetében két személynevet.

A tárgyalt kétségtelen hitelű források elemzése tehát arra az eredményre vezet, hogy a honfoglalás küszöbén a magyar törzsszövetség kettős fejedelemség vezetése alatt állott; a szakrális jellegű főfejedelem Kurszán, a törzsszövetség ügyeinek tényleges intézője pedig Árpád volt.

Ha mármost a honfoglalás és az utána következő események vizsgálatát a teljesen elfogulatlan források alapján akarjuk folytatni, a nyugati kútfőhöz kell fordulnunk.

A nyugati évkönyvekben a honfoglalás és az utána következő események kapcsán feltűnik *Chussal*, (*Chusdal*, *Chussol*, *Cusa*, *Cussal*, *Cusala*), a magyarok királya, ill. vezére.⁷⁰ *Chussal*-nak Kuszánnal (Kurszánnal) való azonosságát már Pray és Cornides felismerte.⁷¹

Mit tartalmaznak az említett források Kuszán vezérről?

A legbővebben Aventinus beszél róla. Ioannes Aventinus, eredeti nevén Ioannes Turmair, a bajor fejedelem történetírója 1517 és 1525 között széles levéltári és könyvtári kutatások alapján írta meg *Annalium Boiorum Libri VII. c.* nagy történeti kompilációját. Mint Jakubovich rámutatott, műve megírásához „ma már ismeretlen, egykorú IX. századi, helyenként az Altaichi Évkönyveknél is bővebb forrást használt.”⁷²

Aventinus szerint a magyarok *Cussal rex* vezetése alatt jöttek ki Szkítiából és költöztek be Magyarországra.⁷³

Alább ismerteti *Cussal* királynak a Fischa folyó mellett bekövetkezett elestét, amelyet Luitpold bajor herceg katonai sikerének tulajdonít.⁷⁴ Aventinus erre vonatkozó forrása ismeretes előttünk; ő maga kivonatolta az *Annales Iuvavenses c.* évkönyvet, amely tévesen a 901. évnél megemlíti, hogy *Cusa rex* seregével együtt legyőztetett a Fischaha mellett.⁷⁵

Aventinus forrását e tekintetben más évkönyvekkel is ellenőrizhetjük. A nagyjából azonos szöveget mutató *Annales Alamannici*, *Annales Einsidelenses*, *Annales Heremi* és *Annales Sangalenses maiores* a 904. évnél elbeszéli, hogy a bajorok a magyarokat csellel lakomára hívták, amelynek során *Chussal* vezért és kíséretét megölték.⁷⁶

Azt hiszem, hogy e források alapján, amelyek az Árpád-ház uralmának kezdetei tekintetében teljesen elfogulatlanok, megállapíthatjuk, hogy Kurszán kündü, a magyarok főfejedelme részt vett a honfoglalásban és az ezt követő években irányító szerepet vitt egészen 904-ben bekövetkezett haláláig, amikor is a bajorokkal folytatott béketárgyalás kapcsán a Fischa mellett megölték. Ez a határszéli tárgyalás emlékeztet a Dunára hajózott császári követtel való tárgyalásra, amelyen Árpád is részt vett. Említésreméltó, hogy Árpád nevét az egykorú nyugati források egyáltalán nem ismerik, aminek alapján megkockáztatható az a feltevés, hogy Árpád irányító szerepe a besenyő csapást követő honfoglalástól a Kurszán haláláig terjedő rövid idő alatt háttérbe szorult.

*

Az eddig tárgyalt elfogulatlan források elemzése után térjünk át a második forráscsoport vizsgálatára, a magyar krónikákra. Krónikairodalmunk a népmondákban és nemzeti hagyományokban megőrzött dinasztikus szempontoktól mentes történeti anyagot, ez azonban akár az énekmondók változtatása, akár a krónikába való beolvasztás révén az Árpád-ház érdekeinek megfelelő módosítást szenvedett. E változtatás azonban kielemezhető az egyéb adatainkkal való egybevetés révén.

Vegyük vizsgálat alá mindenekelőtt a földvásárlás elbeszélését, a fehér-ló mondát. E monda szövegét bővebb krónikáink, a Bécsi Képes, Budai és Dubnici krónika tartotta fenn, indokolatlanul beszúrva a hét vezér felsorolásába, az első vezér, Árpád származásának és szálláshelyének ismertetése közé (28. fejezet). A monda bevezető sorait, a havasokon való átkelés, a sasok elő való menekülés és az Erdélybe való költözés történetét a XIII. századi krónikaszerkesztő helyesen a 26. fejezetben, a honfoglalás elbeszélésénél adja.⁷⁷

A fehér-ló monda szövege magyar fordításban a következőképpen hangzik:

„Álmost Erdélyországban megölték, nem mehetett ugyanis be Pannóniába. Erdélyben tehát megpihentek és barmaikat erőhöz juttatták. Hallván pedig a lakosoktól a föld jóságát, hogy a Duna a legjobb folyóvíz és hogy annál a tájnál a világon jobb föld nincs, tanácsot tartottak és Künd fiát, Kusidot követül küldték, hogy menjen és tekintse meg az egész földet és ismerje ki a föld lakosait. Midőn Kusid Magyarország közepére érkezett és a Duna mellékére ereszkedett, a helyet gyönyörűségnek, a földet köröskörül jónak és termékenynek, a folyó vizét és réjtjeit kitűnőeknek találta, s megtetszett neki. Azután a tartomány Szvatopluk nevű fejedelméhez ment, aki Attila után uralkodott. Köszöntötte őt övéi nevében és előadta az okot, amiért jött. Ezt hallván Szvatopluk nagyon megörült, mert azt gondolta, hogy telepések s azért jönnek, hogy a földet megműveljék. Ezért a követet örömmel küldte vissza. Kusid pedig megtöltvén kulcsát a Duna vizéből, megrakván tömlőjét a perjefüvel és mutatót vévén a fekete homokos földből, visszatért övéihez. S amint elbeszélte mindent, amit hallott és látott, nagyon megörültek. A kulacs vizet, a földet, és a füvet megmutatta nekik. Megízlelvén, úgy látták, hogy a föld igen jó, vize édes és legelőjén olyan füvek teremnek, mint amilyenekről a követ beszélt. Árpád pedig övétől körülvéve, ivókürtjét megtöltötte a Duna vizéből és az összes magyar előtt arra a kürtre a mindenható isten kegyelmét kérte, hogy az úr azt a földet engedje nekik örökre. Amint szavait végezte, a magyarok háromszor kiáltották: „isten, isten, isten”. Ekkor találták fel ezt a szokást, mely a magyaroknál a mai napig megvan. Aztán visszaküldték ugyanezt a követet közmegegyezéssel az említett fejedelemhez és földjéért egy nagy fehér lovat küldtek neki arabiai arannyal megáryozott nyereggel és aranyos fékkel. Ennek láttára a fejedelem még jobban megörült, mert úgy vélte, hogy azt mint holmi telepések a földért küldötték. A követ pedig azt kérte a fejedelemtől, hogy adjon földet, füvet és vizet. A fejedelem erre elmosolyodva mondotta: „Vegyenek, amennyit akarnak, ezért az ajándékért!” S így a követ visszatért övéihez. Erre Árpád és a hét vezér benyomult Pannóniába, nem mint jövevény, hanem mint a föld örökös jogú birtokosa. Ekkor másik követet küldtek a fejedelemhez és ezzel az üzenettel bocsátották el: „Árpád és emberei azt mondják neked, hogy azon a földön, amelyet megvettek, ne maradj tovább semmiképpen, mivel a földedet lovon, füvedet féken, vizedet nyergen megvették és te szegénység és kapzsiságod miatt a földet, füvet és vizet nekik engedted!” Midőn a fejedelemnek elmondták az üzenetet, így szólt: „Azt a lovat üssék agyon bunkósbottal, a féket dobják a rétbé, a nyeret pedig vessék a Duna vizébe!” Mire a követ így szólt: „S aztán az én uramnak mi kára lesz belőle? Ha a lovat agyonütöd, az ő kutyáinak adsz eledelt; ha az aranyos féket a fűbe dobatod, kaszáláskor az ő emberei lelik meg, ha az aranyos nyeret a Dunába vetteted, az ő halászhálójukkal ki a partra, s azok viszik haza! Akié a föld, a fű, s a víz, azé minden!” A fejedelem ezt hallván s félvén a magyaroktól, hirtelen hadat gyűjtött, meg segítséget kért a barátaitól és mindezeket összeszedvén, ellenük indult. A magyarok eközben a Duna mellé érkeztek s egy gyönyörűségű mezőn hajnalhasadtával harcra keltek. Az úr segedelme pedig a magyarokkal volt, kiknek színe előtt az említett fejedelem futásnak eredt. A magyarok pedig a Dunáig üzték, ott aztán ijedtében a Dunába vetette magát s annak sebes vizében fulladt.”⁷⁸

Ami a monda eredetiségét illeti, a forráskritikai kutatás újabb eredményei szerint már bennfoglaltatott a XI. századi Gestában. Erre enged következtetni a tartalom számos archaikus vonatkozása, de erre mutat formailag a rímes próza jellegzetes alkalmazása is.⁷⁹

Ha most szempontunkból vizsgálat alá vesszük a monda szövegét, feltűnik, hogy a honfoglalásnak két magyar résztvevőjét említi csupán, Álmos fiát Árpádot és Künd fiát Kusidot. Nyilvánvaló, hogy Künd fia Kusid, az Anonymus által helyesebb néven megőrzött Kündü fia Kurszán honfoglaló vezérrel azonosítható,⁸⁰ s így a magyar monda ugyanazon két személy nevét őrizte meg a honfoglalás elbeszélésében, akiről a kétségtelen hitelű Continuatio Georgii Monachi a honfoglalás előtti években mint a magyarság két vezetőjéről tudósít. További jellegzetessége a mondának, hogy szerepel benne Kündü, a főfejedelem, ill. ennek fia; különös módon azonban nem vezérként, főfejedelmet megillető helyen, hanem Árpád követévé degradálva.

Világos, hogy ez a degradálás utólagosan történt és célzata dinasztikus: egyrészt Árpád egyedülálló szerepének kiemelése, másrészt a főfejedelem, a kündü szerepének eliminálása. Valamilyen szerepcsere történhetett itt a monda eredeti megfogalmazásához képest. Lehetséges, hogy e szerepcsere eredménye, hogy a szakrális főfejedelem méltóságához kapcsolható „királyölés” nem Künd, hanem Álmos neve mellett szerepel a krónikában.⁸¹

Valószínű, hogy e változtatást a népi énekmondó történethű s egyben kissé Árpád-ellenes szövegén a XI. századi krónikairól végezte el. Ennek alátámasztásaként utalhatok arra, hogy az Árpádok harcai a törzsfők feletti egyeduralomért a levert törzsfők és szétszórt törzsek körében bizonyára olyan reakciót váltott ki, aminek a legyőzöttek énekmondói hangot adtak, és énekeikben generációkon át hirdettek. Ezért volt szükség a nyilvánvalóan dinasztiaellenes énekmondók „megrendszabályozására”, amiről a pozsonyi krónika tudósít egy helyen;⁸² és ennek eredménye lehetett az a sajátos

helyzet, hogy Árpád-kori énekmondóink királyi és várföldekre összetelepítve, a központi hatalom felügyelete alatt folytatták működésüket.⁸³

De bármilyen erős volt is a dinasztikus hatás, Árpád viszonylagos második szerepe helyt kapott másutt is a krónikában. Horváth János hívta fel legújabbán a figyelmet a krónika 28. fejezetének egy helyére, amelyből ő az Árpádok tudatos lebecsülését olvassa ki, amely azonban emellett történetileg is alátámasztható.⁸⁴

A fehér-ló monda után ugyanis a krónika a következőket írja: „Árpád vezér Szkítiában azt a speciális tisztséget viselte és nemzetsége azon jogos és bevált szkítiai szokást gyakorolta, hogy a hadbavonulók *előtt* kellett mennie, visszatérés alkalmával pedig utoljára visszavonulnia; így ő a Pannóniába költöző többi vezéreket állítólag megelőzte.”⁸⁵

Jogos ennek alapján Horváth Jánosnak a feltevése, hogy a krónikaíró „ezzel a megállapítással Árpádot és nemzetségét a meghódolt vagy csatlakozott törzsek rangjára süllyeszti le. Tudvalevően a hódolt népek képezték az elő- és hátvédet a hadbavonuló seregnél.”⁸⁶

Nézetem szerint midőn a krónikaíró az idézett szöveget leírta, nem csupán saját dinasztia-ellenes érzelmeinek, lebecsülésének adott kifejezést, hanem hagyományra támaszkodott.

Van egy jel ugyanis, ami arra mutat, hogy Árpád szerepe a honfoglalás után csökkent. Kurszán 904-i önálló külpolitikai akciója halvány jele lehet annak, hogy Árpád hatalma 896 után korlátozódott, talán éppen csak a csatlakozott törzsek vezetésére, amint erre a krónika idézett szavai utalnak.

Ez az állapot azonban — mint alább látni fogjuk — Kurszán 904-ben bekövetkezett halála után megváltozott.

A krónikában szerepel még egy ízben Künd és fia, Kusid alakja, ti. a hét honfoglaló vezér felsorolásában. Eszerint a negyedik vezér Künd volt, akinek fiai, *Kusid* és *Cupian* (Kaplony) a Nyír mellett szállottak meg s itt később monostort alapítottak.⁸⁷

A krónika vezérnévsorának azonban történeti hitelt nem tulajdoníthatunk. Mint korábban bővebben kifejtettem, a krónika vezérnévsora a magyar történeti mondák kimagasló alakjainak egymás mellé állítása révén keletkezett: így pl. Künd és fia, Kusid a fehér-ló mondából került a hét vezér közé, Lél és Bulcsu a Lehel-kürt mondából. Utóbbiakat éppenséggel 955-ben ölték meg Augsburgban, honfoglaló vezérek tehát egyáltalán nem lehettek. Hogy Kaplonyt, ill. a Kaplony-nemzetséget milyen alapon hozta össze a krónikaíró Künd fia Kusiddal, biztosan nem állapítható meg; talán azért, mert a XIII. században is szereplő kék-kend nép a Kaplonyok területén lakott,⁸⁸ de az sem lehetetlen, hogy a Kaplony nemzetség a Kündü törzsének vagy Kurszán nemzetségének egyik ága, amelyet eredeti szálláshelyéről a szatmári gyepükre telepítettek ki.

Nagyobb jelentőséget kell tulajdonítanunk Anonymus Gestájának, amely történeti szempontból figyelmet érdemlő nemzetségi hagyományokat tartott fenn.

Anonymus a hét magyar honfoglaló vezér között negyedik helyen szerepelteti Kündüt, ill. fiát, Kurszánt. Szerinte: „...Árpád ... Kündünek, Kurszán apjának földet adományozott, Attila király városától a százhalomig és Gyógyig, fiának meg egy várat népe őrizetére. Kurszán aztán ezt a várat a maga nevével nevezette s ez a név a mai napig sem ment feledésbe.”⁸⁹

Anonymus idézett megjegyzésének történeti hitelét más, kétségtelen hitelű forrásokkal való egyezés bizonyítja.

Kündü és fia, Kurszán nevével s e neveknek az egykorú külföldi forrásokban való előfordulásáról már beszéltünk. Kurszán nevét azonban nemcsak a külföldi kútfők őrizték meg, hanem a magyar oklevéltudomány is.

Az Árpád-korban Pest és Pilis megye területén virágzott a Kartal, más néven Kurszán nemzetség. Az 1263-ban szereplő *Korzan* nemzetségbeli Uza fia Péter 1247-ben és 1276-ban a Kartal-nemzetség tagjaként szerepel.⁹⁰

A nemzetség ismert Árpád-kori öröklött birtokai a következők: Szent Jakab részei (Óbuda és Felhévíz között), Rév-Jenő része (a Margit-híd pesti hídfője körül), Tápió-Szecső, Tápió-Ság, Tete, Geded és Kartal Pest megyében, Bodony Nógrád megye déli szélén, Keveaszó, ma Kajászó, Fejér (régen Pest) megyében. Részbirtokuk volt egyebek között Pomázon is.⁹¹

Az említett Uza fia Ferenc fia Bertalan 1300-ban egy oklevélben *Chyko* néven is szerepel.⁹² A XIV. század közepén *Cyko* tárnokmester Pomázon birtokol.⁹³ Bizonyára ők a névadói a közép-

kori pomázi Czikó vagy Csikó családnak, amelynek emlékét a Pomáz felett emelkedő Nagycsikóvár hegy neve máig őrzi.⁹⁴

A Kartal-Kurszán nemzetség hagyományai alapján írja Anonymus, hogy a nemzetség a honfoglalás óta bír földet e vidéken. A gestaíró azonban csak a Százhalomtól Gyógyig terjedő birtokrészről említi földrajzilag közelebről meghatározva, amely területet Kajászó vidékén a XIII. században is bírta a nemzetség.

Az Anonymus által említett Kurszán vára még a XIV. században is ismeretes volt Óbuda területén. E vár 1332-ben említetik „...loci antiqui castris *Kurchan* vocati...”,⁹⁵ 1373-ban pedig „...inter antiqui castris *Kurchan* vocati...” néven.⁹⁶ Közvetlen környékén pedig egy szőlő 1485-ben ilyen néven szerepel: „...vineam suam *Korcan* vocatam in promontorio civitatis veteris Budensis adiacentem.”^{96a}

A két első említés határjárásban fordul elő, mégpedig ugyanazon 26 hold területű szántóföld határainak feljegyzésében, amely 41 év leforgása alatt kétszer cserélt gazdát.

Az 1332-i határleírás a következőképpen hangzik: „...quandam terre sue arabilis particulam in territorio Veteris Bude prope Dyoskut circa magnam viam existentem cum eadem via a parte meridionali directe ex parte loci antiqui castris *Kurchan* vocati incipiendo a parte inferiori videlicet a parte vinearum circuendo usque aciem lapidei orti circumdatam, cui quidam terre particule a parte orientali in medietate terre Emirici filii Jacobi et Galus ac Johannes filii Chepani coniuguntur, a parte vero occidentali et septentrionali ultra dictam magnam viam a parte vinearum terra *Cheneus* vicinari dinoscitur.”

E határjárásból annyi derül ki, hogy a szóbanforgó 26 hold föld Óbuda területén, Kurszán várától északra feküdt. A nagy út, amely mögött nyugat (és észak?) felől szőlők terülnek el, lehet a régi buda—esztergomi nagy út, a mai Bécsi út vonala táján, amelyen túl nyugat felé a hegylejtő emelkedni kezd; de lehetne a Budáról Óbudára vezető régi út is.

1373-ban így állapítják meg a birtok határait: „...in territorio Veteris Bude existentem... inter antiqui castris *Kurchan* vocati locum et curiam reginalem ac ortum lapideum adiacentem usque magnam viam et claustrum Beate Virginis sanctimonialium de Veteri Buda se extendentem.”

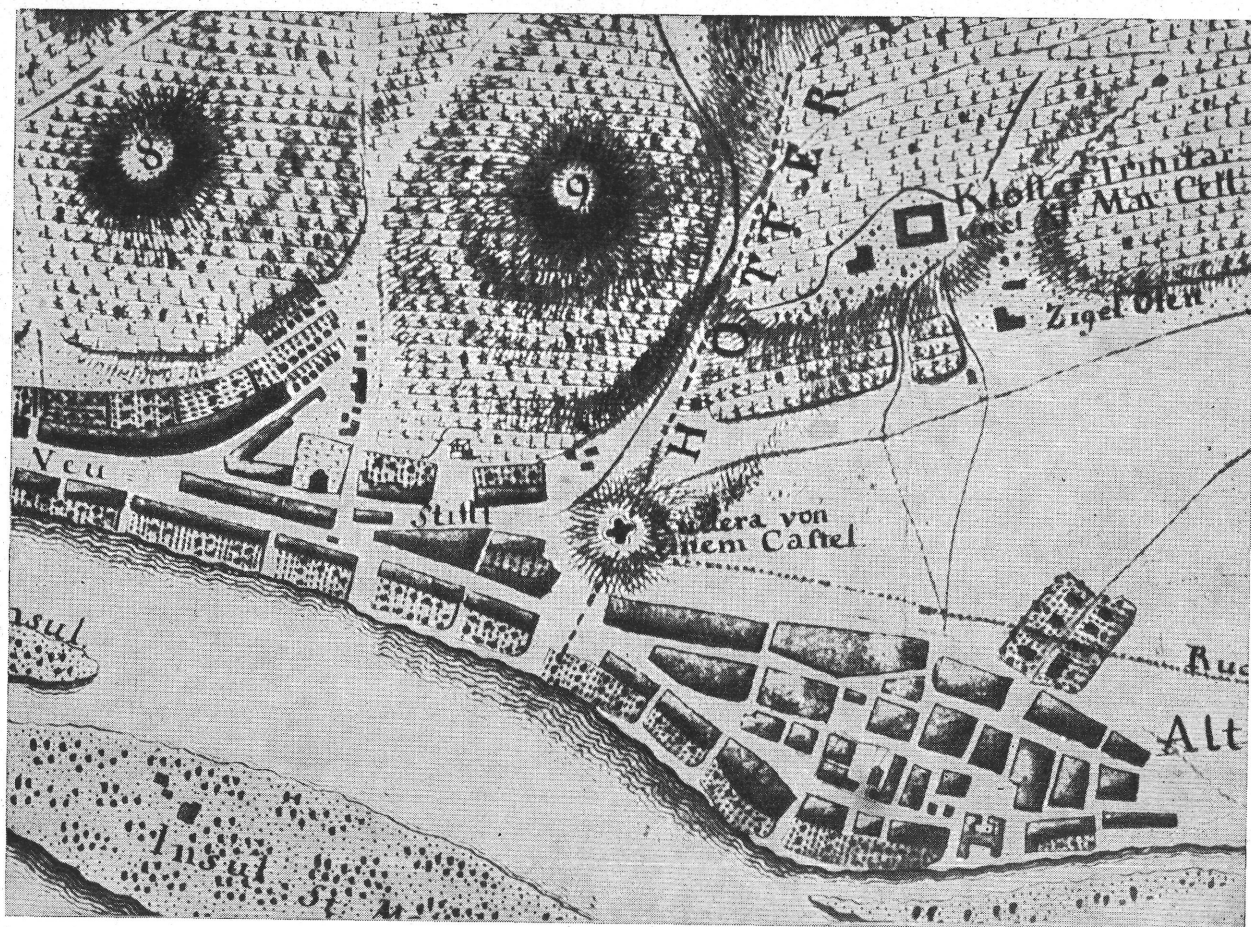
E meghatározás szerint a szóbanforgó 26 hold a régi Kurszánvára és a királynéi udvar között fekszik s a nagy útig és az óbudai apácák, a klarisszák 1334-ben alapított kolostoráig terjed.

A határjárásban szereplő fix pontok fekvését nem ismerjük minden kétséget kizáróan. A királynéi udvar valószínűleg az óbudai református templom helyén terült el.⁹⁷ Annyi mindenesetre kétségtelen, hogy Kurszán vára, amely a keresett 26 hold föld déli csücskénél feküdt, az összes többi óbudai határpontokhoz (királynéi udvar, klarissza-kolostor stb.) viszonyítva délre feküdt. Legvalószínűbb tehát az a feltevés, amely Kurszán várát a régi Óbuda belterületéről délre feltárt római katonai amfiteátrum romjaiban kereste.⁹⁸ E nagykiterjedésű köralakú római építmény alkalmasnak kínálkozott arra, hogy egy nomád fejedelem sátrát felüsse benne.

Megjegyzendő, hogy az amfiteátrum feltárásakor magyar régészeti anyag nem került elő, csupán longobárd kincslelet,^{98/a} ami mindenesetre az építmény népvándorláskori használatát bizonyítja. A leletanyag hiányának egyik oka az lehet, hogy mind az Árpád-kori, mind a barokk-kori Óbuda építésénél az amfiteátrum kőanyagát kitermelték. Ennek ellenére a köralakú építmény várszerű jellege olyan nyilvánvaló volt, hogy XVIII. századi térképek mint erősség romjait tüntetik fel. (1. kép.)

Ami Kurszán ittlakását illeti, fennáll az a lehetőség is, hogy később fűzték hagyomány alapján e várszerű építményt Kurszán nevéhez, s így régészeti emléket nincs okunk keresni.

Bárhogyan is foglalunk azonban állást Kurszán szálláshelyének fekvését illetően, annyi kétségtelen, hogy Óbuda területén feküdt, s ez Budapest története szempontjából döntő jelentőségű mozzanat. Azt mutatja ugyanis, hogy a honfoglaló magyarság főfejedelme, „Kündü fia Kurszán” már a honfoglaláskor az ország természetes központját, Budát (a későbbi Óbudát) választotta székhelyül. Nem lehetetlen, hogy Kurszán halála után az Árpádok szándékosan választottak új székhelyet Fehérvár, ill. Esztergom helyén; aligha lehet ugyanis véletlen, hogy Buda, az eredeti központ, város és réves hely, a királyság megalapításakor nem lett sem királyi, sem megyei, sem püspökségi székhely. Buda központi fekvése azonban elkerülhetetlenül magával hozta, hogy az ország székhelye több mint három évszázados ingadozás után ismét Buda lett.

1. kép. Óbuda térképe 1756 körül, amelyen a „Rudera von einem Castel” felirat az amfiteátrum, ill. Kurszán vára helyét jelzi (Orsz. levéltár, Zichy levéltár).

Mi adta meg Óbuda különös jelentőségét a honfoglaláskor és történetünk korai századaiban? Kétségtelenül a Dunán való átkelés kedvező lehetőségei. Óbuda keletkezését és korai jelentőségét nem érthetjük meg, ha nem vesszük figyelembe, hogy a honfoglaló magyarság, sőt állattenyésztő népességünk még századokig nem csónakon kelt át a nagy folyókon, hanem bőrtömlőn, lovait és marháit úsztatva maga után. Így keltek át Anonymus szerint a honfoglaló magyarok az Etil-folyón, a Volgán és így kelhettek át az Anonymus által említett megyeri réven is.

Hogy milyen módon zajlott le egy ilyen átkelés, azt Ibn Fadhlán 922-i útjának leírásából ismerjük meg legszemléltetőbben. Ibn Fadhlán az Uraltól délre folyó Bagindi folyón való átkelés leírásában elmondja, hogy a folyónál a karaván emberei előszedték tevébőrből készült bőrcsónakjaikat, kifeszítették, leszedték a tevéről a málhát és megtöltötték a kerek bőrcsónakok belsejét ruhákkal és áruval. Midőn a bőrcsónak tele volt, 4—6 ember ült rá, nyírfaágot vettek a kezükbe s evezőként használták, amíg a csónak forogva és a folyótól sodorva átért a túlsó partra. A lovakat és tevéket hívták maguk után s ezek úsztak utánuk. Mielőtt a karaván bármit átszállítana, szükséges, hogy egy csapat fegyveres harcos elsőnek átkeljen az átkelés biztosítására.

Az Ural (Džajih) folyón való átkelés leírása kapcsán elmondja, hogy ez a legnagyobb, legszélesebb és legerősebb sodrú folyó, amit látott. Láta, amint az egyik bőrcsónak felborult s akik benne voltak, megfulladtak. Általában itt a karaván számos tagja, sok tevé és ló veszett el, s csak nagy ügyel-bajjal tudtak átjutni.⁹⁹

Ez a leírás nemcsak az átkelést szemlélteti, hanem megmutatja a különbséget a csendes- és gyorsvízű folyók között is.

Ha most fontolóra vesszük a tömlőn való átkelés és az állatokkal való átgázolás és úsztatás lehetőségeit a Duna középső szakaszán, meg kell állapítanunk, hogy erre alkalmasnak a Visegrád

és Rácalmás közötti szakaszon egyedül a Káposztásmegyer és Római fürdő közti Duna-szakasz, a régi megyeri rév környéke kínálkozik.

A Duna ezen a szakaszon a legszélesebb, zátonyokkal tarkított, sodra a leglassúbb, úgyhogy Óbudáig még a víz által elsodort tömlők is partot érnek.¹⁰⁰ A Margitszigetnél viszont a Duna medre összeszorul, sodra megnő, ami alkalmatlanná teszi tömlőn való átkelésre, gázolásra. Ráadásul a partja a Gellérthegynél sziklába, Lágymányoson mocsárba ütközött, ami a vízből való kijutást nehezítette.

A folyón való nomád átkelés e kedvező természeti feltételei eredményezték, hogy amióta állattenyésztő nomádok költöztek a Kárpát-medencébe, Óbudának és a megyeri rév környékének nagyobb települési jelentősége volt, mint pl. Pestnek; ennek kell tulajdonítanunk azt is, hogy Aquincum itt alakult ki, közel a lovas barbárok átkelő helyéhez, hogy Kurszán itt telepedett meg a róla elnevezett várban, de még azt is, hogy Batu kán itt kelt át a Dunán és Óbudán szállott meg egy időre.¹⁰¹

Óbuda és a megyeri rév szerepének csökkenése kapcsolatba hozható egyrészt a nomád állattartás csökkenésével, ami a gázlók forgalmának hanyatlását vonta maga után, másrészt a kormányozható evezős csónakkal való átkelés kifejlődésével. A csónak gyorsabb és biztonságosabb átkelést biztosított a keskeny és mélyvizű pesti és jenei réven, mint a szélesmedrű zátonyos megyeri réven. A pesti és jenei rév kifejlődése nyomán viszont a városfejlődés súlya délebbre, e révek környékére tolódott, ami nemcsak a két Pest és Felhévíz, hanem a XIII. században a vár kialakulására is hatással volt.

Az itt felvázolt szempont — úgy gondolom — megérteti velünk annak szükségszerűségét, hogy miért vált Óbuda már a honfoglaláskor fejedelmi székhellyé.

Hogy Kurszán melyik évben telepedett meg e vidéken, a honfoglalás menetének bizonytalan kronológiája miatt nem tudjuk eldönteni. Az azonban nagyon valószínűnek tartható, hogy az Alföldet már a honfoglalás első évében, 896-ban megszállták. A Dunántúl megszállása egy-két évvel később történhetett, 900-ban azonban már kétségtelenül kezükben volt, mert a Fuldai Évkönyvek, amelyek 901 derekán megszakadnak, a 900-as évnél azt írják, hogy a magyarok a bajorok földjét ravaszul kikémlélvén s az Ennsen áttörvén, Bajorországot kegyetlenül pusztították és azután visszatértek „övéikhez Pannóniába”; tehát már ekkor bírták a Dunántúlt is. Ugyanakkor a bajorok földjük védelmére az Enns mellett Ennsburgot felépítették.¹⁰²

Kurszán és nemzetsége óbudai megszállásának időpontját tehát legkésőbb 900-ra tehetjük.

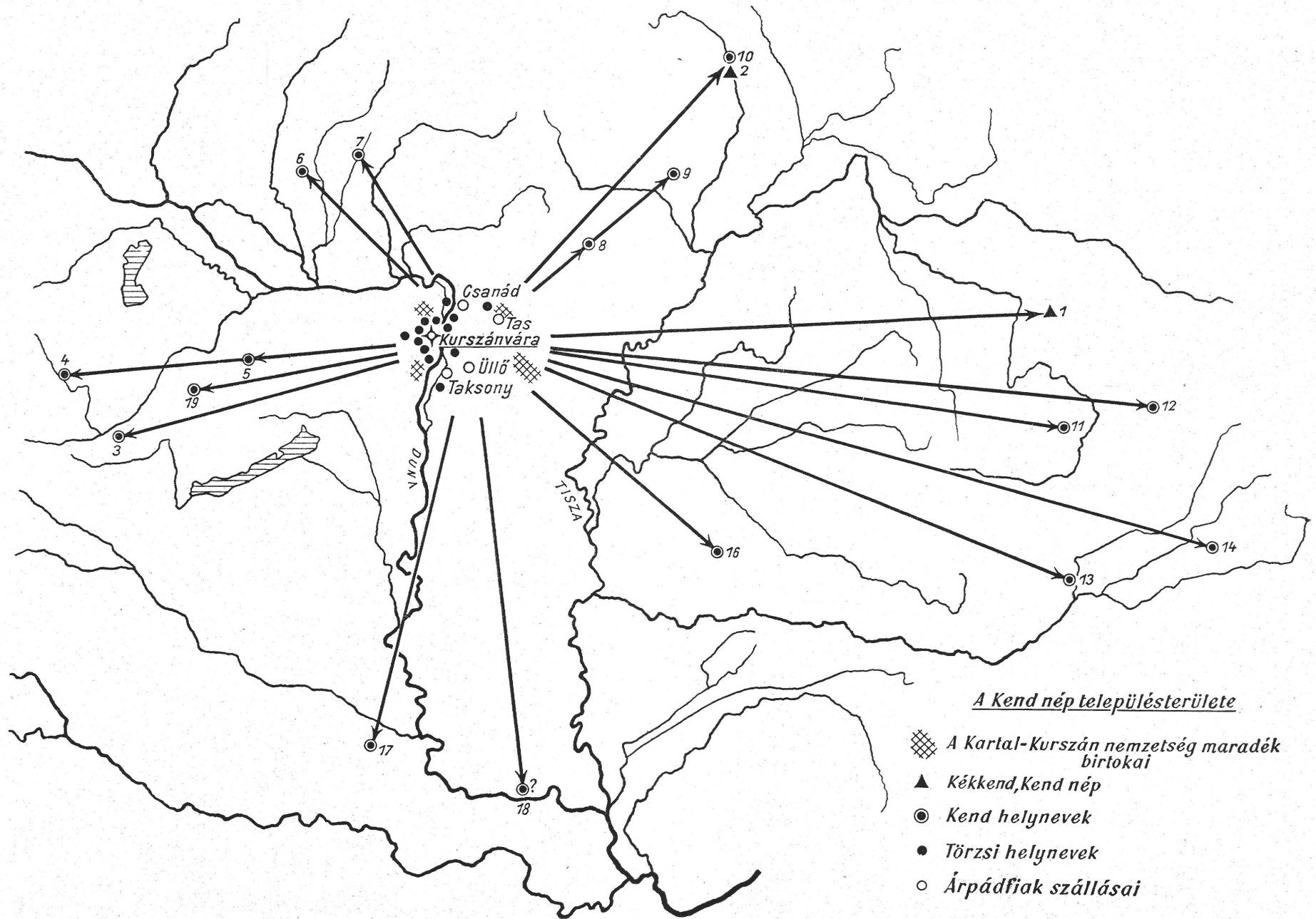
Mekkora területen telepedett meg Kurszán nemzetsége?

E tekintetben a nemzetség által még a XIII. században is örökölt, nemzetségi jogon birtokolt földek adnak nagy vonalakban felvilágosítást. A fentebb név szerint ismertetett helységek fekvéséből, valamint Anonymus megjegyzéséből a következőkben jelölhetjük meg települési területüket. Kétségtelenül bírta a nemzetség a középkori Pilis és Pest megye területét. Kiterjedhetett települési területük Nógrád megye déli lejtős oldalára is. A nemzetség kezében tartotta tehát az ország szívéét és legfontosabb dunai átkelőt, a megyeri révet.

A nemzetségnek ez a kulcsfontosságú birtoklása, amely fölényt biztosított számára a törzsek felett, nem volt tartós. Kurszán 904-ben bekövetkezett halála után olyan jelenségeket észlelünk e terület birtoklását illetően, ami kétségtelenné teszi, hogy jelentős változás történt a főhatalom birtoklása tekintetében.

Anonymus műve 52. fejezetében arról tudósít, hogy „az Úr megtestesülésének 907. esztendejében Árpád vezér elköltözött ebből a világból. Tisztességgel temették el őt egy kis folyónak a forrása felett, amely kömederben folyik alá Attila király városába. Egyszersmind ott a magyarok megtérése után a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére egyház épült, mely fejérnek hívatik.”¹⁰³

Ha a 907. évszám tekintetében — ismerve Anonymus kronológiai adatainak értékét — lehetnek is aggályaink, semmi okunk nincs kételkedni abban, hogy Árpádot Óbudán temették el, ott, ahol később a dinasztiaalapító iránti kegyeletből Fehéregyházát felépítették.¹⁰⁴ Ha pedig Árpádot Óbudán temették el, ez azt jelenti, hogy Kurszán 904-ben bekövetkezett halála után Árpád elfoglalta a főfejedelméi székhelyét, valamint az ország kulcspozícióját jelentő megyeri révet s magához ragadta a főhatalmat. Ez a hatalomátvétel kezdetét jelentette azoknak a harcoknak, amelyeket Árpád utódai vívtak meg a törzsfők leverése érdekében, s amit csak István királynak sikerült befejezni Koppány, Gyula és Ajtony leverésével.

2. kép. A kend nép településterülete

Hogy ez a hatalomátvétel milyen módon ment végbe, közvetlen leírásokból nem ismerhetjük meg. A települési viszonyok térképre vetítéséből azonban meglepő módon tükröződik egy folyamat, amelyet csak egyértelműen lehet magyarázni.

Árpád-kori okleveleinkben a gyepekön feltűnik a kündü nevét viselő kend nép és számos, ezek emlékét őrző Kend helynév. Az idevonatkozó ismert adatokat 1924-ben Pais Dezső összeállította,¹⁰⁵ az alábbiakban új adatokkal kiegészítve felsorolom. (2. kép.)

1. Szatmár megyében a Nagybánya melletti Kékes erdő két XIII. századi oklevél tanúsága szerint korábban a *kék-kend*-nép lakóhelye volt. 1216; „... siluam... cum metis et terminis quibus populi *keyckend* illam tenerant” (Dl. 74; hibásan *Fejér*, Cod. Dipl. III/1.176: *Keyckena*); 1231/1397: „Siluam quendam nomine Keykus, que olim populorum qui *wlgo Keyckquend* dicuntur fuerat” (Dl. 1746; hibásan *Wenzel*: XI. 231: *Keykusend*). A kék-kend nép kétségtelenül a Lápos-folyó völgyének őrizetére kirendelt határvédő népelem volt.¹⁰⁶

2. Sáros megyében a Somos mellett fekvő *Sumreth* és *Yglyche* földek határjárásában 1284-ben emlitenek *kendi* (*Quendi*) néven nevezett szomszédokat: „... descendit super Ruda potok et descendit infra super prefatam aquam et ibidem sunt vicini et commetanei sui *Quendi* vocati, iobagiones parui Michaelis, ita circumeundo, ut supra audistis, descendit et uenit iterato ad aquam Tarcha...” (Dl. 1172. *Wenzel* kiadásában (IX. 389.) a szóban forgó rész kimaradt; *Fejér* kiadásában (Cod. Dipl. V/3. 252.) az idézett helyen *Buda potok* és *Muendi* áll!) Az itt feltűnő Kendi falut ld. 10. szám alatt.

3. *Szarvaskend* 1236: *Zorvoskend* (Hazai Okmt. VIII. 32.); 1291: *villam Castri Ferrei Zoruuskend* vocatam iuxta fluuium Raba (*Wenzel*: ÁUO. XII. 502.) Vas megyében Körmennd mellett délkeletre (*Csánki*: Magyarország történeti földrajza. II. 795.).

4. *Kendzék* 1352–55: *Wosuereuzek*; 1358: *Wosereuzek* al. nom. *Kendzek* (*Csánki*: II. 808.); Vas megyében, a mai Kis-, Német- és Oláhciklennek felel meg Felsőőr, Alsóőr és Órisziget mellett.

5. *Kendi* 1237–40: *Kendy* (A Pannonhalmi Szent Benedek-rend története I. 780.). Veszprém megyében Vanyola szomszédja volt. Ezzel azonos a *Csánki* által (III. 64.) tévesen Győr megyébe helyezett Kendi.

6. *Kend(i)* 1280: *terram castri Nitriensis Kend* vocatam vacuum et habitatoribus destitutam, iuxta fluuium Radusna (*Wenzel*: IX. 247.); 1342: *possessionem suam Kendy* vocatam vicinam et commetaneam possessioni... *Ezbe* vocate in comitatu Nytrieni (*Knauz*: Mon. Eccl. Strig. III. 462.) Nyitra megyében Üzbég és Csab között feküdt (*Fügedi Erieh*: Nyitra megye betelepülése. 38.).

7. *Kendi* 1156: *Cundi* (*Knauz*: Mon. Eccl. Strig. I. 108 és *Knieszsa*: Századok. 1939. 182.); 1387: *Kendy* (Dl. 7325, 30 140 és 28 703; vö. *Csánki Dezső* irodalmi hagyatéka, Magyar Tudományos Akadémia. Kézirattár. Bars vármegye); 1423–24: *Kendi* (*Csánki*: Klebelsberg Emlékönyv. 287.); Bars megyében Kistapolcsánytól északra Zsikva, Szikóc és Keresztúr vidékén feküdt.

8. *Kendi* 1454-ben „*Gregorius de Kendi*” tiltakozott, hogy a Pálócziak „*certas particulas terrarum suarum arabilium Laaz* vocatarum perarari fecissent, insuper alias particulas similiter terrarum arabilium necnon quoddam pratam et silvam *Alsok* vocatas omnino in territorio dicte possessionis *Kendi* in comitatu Hewesiensi existentis habitare occupare niterentur” (Dl. 14 828.). Az itt szereplő Kendi-i Gergely a Sáros megyei Kendi-i család tagja volt, amely Alsokot is birtokolta Hevesben (*Wertner*: Turul. XV. 76–78.), az oklevél szövege szerint viszont a tilalmazott Alsok és Kendi birtok Heves megye területén feküdt. Heves megyében valóban volt Alsok falu, mely később Pósvárallya néven szerepelt s a mai Pósvár pusztának felel meg (*Karácsonyi*: Turul. XXII. 81.). *Csánki* Kendi falut (id. mű. I. 64.) szintén Heves megye területére helyezi.

9. *Kendkecs* 1279/1343: *Kendkeech*, amelyet az *Ewrbe* választ el Damaktól (Dl. 75 837. Egy 1312/1342-i átiratban hibásan *Kondkeech*. Dl. 75 836. vö. Történelmi és Régészeti Közlemények Miskolc város és Borsod vm. multjából. II. 76.); 1459: *Kech*; 1523: *Keech* (*Csánki*: I. 173.) ma Kércs pusztája Borsod megyében Hegyemeg és Lak között.

10. *Kendi* 1249/1355: *ad populos de Kendy* (Hazai Okmt. VIII. 55.); 1285: *terra Kendy* (*Wenzel*: XII. 440.); 1299: *possessionem litiscariorum nostrorum [regis]... Kendy* vocatam in comitatu Saros (*Kellemesi Melczer István*: Okmányok a Melczer család levéltárából, Bp. 1890. 7.); 1310: *Kendi* (U.o. 15.); 1314/1327, 1322, 1393: *Kendy* (U.o. 18., 25., 42.); 1427: *Felsowkendi*, *Kendi* (*Csánki*: I. 299.) Sáros megyében a Sóvártól délre fekvő Kende falu.

11. *Kend* 1306: *Kend* (Dl. 28 574.); 1317: *Rophoym de Kendi*, *Kend* (Dl. 30 363); 1326/1348: *Rophoym de Kend* (Dl. 29 427.); 1837-től *Szarvas-kend* (*Kádár*: Szolnok-Doboka vm. monográfiája VI. 278.) a régi Doboka megyében Szamosújvártól nyugatra Tötör (régén Tót-őr) mellett!

12. *Kendtelek* 1279: *Kendteluk* (Zimmermann–Werner, Urkundenbuch, I. 136–137; Teleki cs. okmt. I. 9.); 1296–1313: *Kendteluk* (Zimmermann–Werner, I. 204.); 1355: *Kendtelek*; 1458: *Kentbeleke*; 1612: *Kendtelke*; 1615: *Kentelke* (*Kádár*: Szolnok-Doboka vm. IV. 303.) a régi Doboka megyében Besztercétől nyugatra a Sajó partján.

13. *Kend* 1280/1413: „*terram... Kend* vocatam, sitam iuxta Morusium, iacentem circa terram comitis Andree Tynod dictam” (Documente privind istoria Romaniei. Veacul XIII. C. Transilvania. Vol. II. 1952. 503.). Tinód Alsófehér megyében Nagyenyed és Orbó között feküdt.

14. *Kend(bida)* 1325: *Felkend* et *Kendhyda*... *tributum de Kendbida* et *catrum de eadem* (Zimmermann–Werner, I. 394.); 1344: *Kendtheyd* (U.o. II. 17.); 1383: *Kendhyd*; 1409: *Nagbkend*; 1411: *Kend* (*Csánki* V. 883.) Nagy- és Kiskend a régi Küküllő vármegyében Erzsébetvárostól északkelet felé.

15. *Kendkud* 1232-ben terra Alba (Zaránd megye) határjárásában szerepel (Hazai Okmt. I. 13; Dl. 61 132). Utóbbi a mai Kupa puszta és Kunágota vidékén feküdt.

16. *Kend* 1332: *Kend* (Anjoukori Okmt. II. 554.); 1404., 1417., 1499: *Kend* (Csánki: II. 153.) a régi Bács megyében; helye ismeretlen.

17. *Kendcsapa* 1258: ...terras Castri nostri de Wolkou... *Kendchapa* (Wenzel: VII. 482.); 1290-től *Chapa* (Csánki: II. 280.) a régi Valkó megyében, ma Csepin Eszékthől délnyugatra.

18. *Kendszöllős* 1274—75: *Kendzeleus* (Dl. 94 029).

A kiadatlan oklevél szerint Benedek esztergomi érsek kéri Ugod fia Demeter mestert, hogy *Kendzeleus* földet, melyet a király visszaadni rendelt Csapó fia András ispánnak, a maga részéről is engedje át. A föld fekvése nincs közelebbről meghatározva, de a restitúció nyilván összefügg Benedek érsek azon adományával, melyet 1274-ben Csapó fia András részére a Somogy megyei Torvaj egy részére nézve tett (Hazai okmt. IV. 202; *Karácsonyi*: Magyar nemz. II. 391). S valóban Torvajjal tőzsomszédos volt a hajdani Szöllős falu (Csánki, II. 648), a mai Szöllősi puszta.

Ez a helynév összefügghet a szőlészettel kapcsolatba hozható *kendbuchar* foglalkozásnévvel. 1290-ben Erzsébet királyné oklevelében a következőket olvassuk:

„... terram nostram reginalem Jutas uocatum inter terras nobilium de Jutos (!) in comitatu Wesprimiensi prope ipsam Wesprimium existentem, super qua condicionarii nostri, qui vulgarter *Kendbuchar* (!) dicuntur, residebant...” (Veszprémi kápt. magán lt. Jutas 4. *Fejér* kiadásában VII/2. 129 tévesen: *Kendbuchar* áll! Ugyanezt a szöveget ismétli Fennena királyné 1299-i átiróoklevelében. U. o. Jutas 9.) A név első részét a *kend* szó alkotja, míg második része a helynevekből is ismert *bucsár* > *bocsár* szó. (A *Bocsárd* helynévre l. Etymologiai Szótár. I. 427). A *bocsár* szó jelentése eredetileg „kádár”, később „pohárnok” lehetett. Mint görög szó feltűnik a veszprémvölgyi görög oklevélben: βουτρίδιον ἔβαν „kádárt egyet”. Latin *bucharicus* alakjáról *Bartal* a következőket írja: „*Bucharicus*, *butharius*, *pincerna* (Du C. *lignator*); *pohárnok*. Knauz, E. M. *Str.* I. 193., 184. *Undecim libertinos de Szolnok buchariorum seu pincernarum officio addicit. Cod. Dip. Patr.* VII. 46, 71.; *Cod. Dip. Arp. V.* 106., *Száz. XVI.* 314., *pincernarum qui bucharij appellantur.*” Az utóbbi adat arra mutat, hogy itt a régi *bucsár* szavunk latinósított alakjával állunk szemben. A *kend* szóval való összetétel eredetileg talán arra utalt, hogy az uralkodó népeiről van szó.

19. *Kendtarró* domb a Marczal ingoványaiban Egeralja határában Veszprém megye (*Pesty Frigyes* Helynév-gyűjteménye).¹⁰⁷

Abból a körülményből, hogy a felsorolt 19 hely közül 14 a gyeplővonalakon és gyeplővel fekszik, kétséget kizáróan kiderül, hogy a kendegek gyeplővédelmi szolgálatot teljesítettek.

A határőrzés intézményes megszervezésére a kazárok történetéből is hozhatunk adatokat. Nem tekintve azt, hogy mohamedán kútfők szerint a kazárok a magyarok támadásai ellen sáncokkal védekeztek és nem véve figyelembe Konstantinos idézett adatát a Don-parti Sarkel vára felépítéséről, biztos adatunk van arra nézve, hogy a kazárok tekintélyes számú határőrséget helyeztek el az exponált határpontokon. Mas’udi (934) az oroszoknak a kazárok ellen 932-ben indított támadásával kapcsolatban elmondja, hogy a Don—Volga folyókánál „a kazar királynak felesszámú határőrei állomásoznak, akik elzárják útját úgy azoknak, akik a Nítasz- [Fekete-] tenger felől jönnek, mint azoknak, akik a szárazföld belsejéből érkeznek vízi úton, mely a Kazar- [Káspi-] tengertől a Nítaszhoz [Fekete tengerhez] vezet.”¹⁰⁸

A gúzoknak innen irányuló betöréseivel kapcsolatban azt mondja, hogy „előfordul, hogy minden az oda rendelt határőrök nem bírnak velük, maga a kazar király kénytelen ellenük menni.”¹⁰⁹

Bár a kazárok a társadalmi fejlettség magasabb fokán állottak, mint a magyarok, nem kétséges, hogy határszolgálatot teljesítő népelemek a magyar törzsszövetségben is voltak. A nomád társadalmakban a meghódított és csatlakozott népelemek feladata volt a csatában való előljárás és utóhad képzése, békeállapotban pedig a határ védelme. Ezt a feladatot látták el a magyar törzsszövetségben a kabarok, a kálizok, a besenyők, s még hosszú ideig a székelyek.¹¹⁰

Megtalálható azonban a határőrség intézménye más nomád népeknél is. Az egyik özbeg törzs nevének *kütäül* jelentése a csagatájban „örzö, felügyelő, várparancsnok”; a kirgizek egyik nemzetségének neve *karaul* „ör, őrség”.¹¹¹ Sokat mond szempontunkból az a körülmény, hogy a X. századi besenyő törzsszövetség két várának neve *Κακκαλάται* és *Σαμακάραι* „őrség-vár, ör-vár” jelentéssel bír,¹¹² ami tanúsítja, hogy a besenyők is őrségekkel vették körül magukat.

A felsorolt *kend* nép és helynevek jelzős alakjaiból további következtetéseket vonhatunk le a kendegek társadalmi helyzetére nézve.

Ami az idézett *kékkend* összetétel értelmezését illeti, már többen felvetették, hogy a kék színnév kapcsolatba hozható a nemesebb származás megjelölésével.¹¹³

Ez az értelmezés teljes megvilágítást nyer az orchoni feliratok által, amelyekben Kül tegin és Bilge kagan őseikről, mint *kök türke* uralkodókról beszélnek.¹¹⁴ A feliratok e helyeihez Thomsen a következő magyarázatot fűzte: „Dans l'expression des «Turcs Bleus», *Kök Türke*, je suppose que cette épithète de bleu, couleur sacrée du ciel (*kök* signifie à la fois ciel et azur, bleu) doit désigner les Turcs comme les «célestes», les «augustes», maîtres de la terre, tout à fait de la même manière que lorsque Genghis Khan appelle ses Mongols *Kökä Monggol*, les Mongols Bleus, les Mongols célestes.”¹¹⁵

Azt hiszem, alig vitatható, hogy a *kékkend* jelentése eredetileg ugyanez: az uralkodó, az égi, a kék kend. Ez a név beszédes bizonyítéka annak, hogy a kékkendek az égiekkel egyenrangú kende vagy kündü, a főfejedelem népei voltak.

Figyelmet érdemel egy másik név is, amely a kendeikkel összefügg. Mint fentebb láttuk, a Vas-megyében Felsőőr, Alsóőr és Órisziget mellett fekvő Kendszék másik neve Vasverőszék (1358: *Wosverenzek alio nomine Kendzek*). Vasverő szavunk — amely helynévben egyedül itt fordul elő — régi magyar nyelven kovácsot jelentett. Az idézett összetételekben kend és vasverő, azaz kovács azonos szerepben fordul elő; a szóbanforgó kend falu tehát kovácsmesterségről volt ismert a környéken.

Ez a körülmény emlékezetünkbe idézi, hogy a türkök kialakulásában milyen szerepe volt a kovácsmesterségnek. A kínai források elmondják, hogy a türkök az ázsiai avaroknak (zsuan-zsuanoknak) alávetett nép voltak. A türkök őse a zsuan-zsuan birodalomba menekült, ahol megengedték neki, hogy kovács mesterséget űzzön, ami a hivatása volt. A türkök arra szolgáltak a zsuan-zsuanoknak, hogy fegyvert kovácsoljanak nekik.¹¹⁶ A türköknél követségben járt Zemarchos is arról tudósít, hogy Szogdiában türkök mentek elébe és vasat kínáltak neki eladásra.¹¹⁷ Mozes Kalankatvaci örmény történetíró viszont elmondja, hogy Észak Királya — aki alatt a nyugati türk kagánt kell értenünk,¹¹⁸ — adót szed be az arany- és ezüstművesektől és a vasbányászoktól.¹¹⁹

Mindez azt mutatja, hogy a türkök kezdetben kovácsnép voltak. Szerepe volt ennek bizonyára katonai sikereikben is, hiszen a fejlettebb fémtechnika jobb fegyvereket is jelent. Az ilyen sikerek eredménye bizonyára az a mágikus tisztelet, amellyel nomád társadalmakban, de egyebütt is, a kovácsmesterséget körülvették.¹²⁰

Az elmondottak alapján a vasverő kend népet talán párhuzamba állíthatjuk a türk kagán kovácsnépével.

Egyéb kendjeink XIII. századi társadalmi helyzetéről annyit tudunk, hogy a Sáros-megyei Kende lakói királyi agarászok (liciscarii), a Nyitra megyei Kendi, a Vas megyei Szarvaskend és a Valkó megyei Kendcsapa lakói pedig várnépek voltak.

Ami a kékkendek eredeti társadalmi helyzetét illeti, valószínű, hogy a kende, kündü tisztí kíséretét alkották, akikhez a fegyveres szabadok és kézművesek tekintélyes csoportja tartozott. Arra nézve, hogy a kende esetében az uralkodó fegyveres kíséretével lehet dolgunk, például felhozhatjuk Kun László nyögéreit, kun fegyveres kíséretét, amely a forrásokból a kend névhez hasonlóan népnévként fordul elő¹²¹, de utalhatunk az idézett 904-i adatokra is, amelyek szerint Kurszánt kíséretével együtt (*Chussal dux eorum sui que sequaces* és *Cusa rex cum magno exercitu principum suorum*)¹²² csalták törbe.

Az a körülmény, hogy a kezdetben a kündü nemzetségéhez tartozó, ill. kíséretét alkotó kékkend népelemet a gypűkre kitelepítve határőri szolgálatban találjuk, arra mutat, hogy ezeket 904 után a legyőzött és behódolt nomád törzsek sorsában részesítették.

Az eredeti szállásterületen meghagyták Kurszán nemzetségének behódolt maradványait, akik a XIII. században Kartal vagy Korszán nemzetség néven tűnnek fel Pest és Pilis vármegye szélterületein. Hasonló eljárásban részesült az Augsburgban kivégzett Bulcsu nemzetsége, akiknek maradványai a XIII. században Vérbulcsu vagy Lád nemzetség néven a zalai Balaton parton Lád (ma Lábdi) vidékén egy kis területet birtokoltak. Ugyanilyen sors jutott a legyőzött Ajtony nemzetségének osztályrészül, akinek maradványai ugyanebben az időben Ajtony nemzetség néven Csanád megye területén laktak s néhány falu mellett Ajtonymonostorát bírták.¹²³

Kurszán nemzetségének elkobzott területét Árpád és fiai szállották meg. Nemcsak abból következtethetünk erre, hogy Árpádot már itt temették el, hanem abból is, hogy Árpád fiának, Üllőnek,

Árpád unokáinak, Taksonynak és Tasnak, továbbá az Árpádokkal rokon Csanádnak neve Pest megye sík területén fennmaradt helynévben.¹²⁴

Ez a körülmény kronológiailag is értékesíthető, amennyiben vitathatatlaná teszi, hogy az Árpád-ház igen korán, bizonyára még Árpád életében megszerezte e területet s így a kend nép szét-szórásának szintén e korai időben kellett történnie.

Feltehetően erre az időre kell tennünk az elkobzott Kurszán-vára körüli vidéknek a különböző törzstörődékekkel való megszállását. Buda környéke törzsi helynevekben igen gazdag. A területünkön feltűnő törzsi helynevek listáját az alábbiakban adjuk:¹²⁵

1. Nyék eltűnt helység, Pilis m., a budai vártól északnyugatra a mai Pasarét vidékén (*Csánki*: I. 14.).
2. Békás-Megyer, Pilis m., Óbudától északra (Uo., I. 12.).
3. Káposztás-Megyer, Pest m., Pesttől északra (Uo., I. 30.).
4. Megyerke, Pest m., Galgamácsa mellett (1438: Megyer. Uo., I. 31.).
5. Pócs-Megyer a szentendrei szigeten (1562-től *Bártfai Szabó*: Pest m. 404.).
6. Erdő-Kürt, Nógrád m., Sziráktól délnyugatra (*Csánki*: I. 102.).
7. Jenő, Pilis m., ma puszta Zsámbéktól keletre (Uo., I. 13.).
8. Boros-Jenő, Pilis m., Budától északnyugatra (Uo.).
9. Jenő, Pest m., eltűnt helység a Margithid pesti hídfője vidékén (Uo., I. 29.).
10. Kér, Pest m., puszta Galgamácsa mellett (Uo., I. 30.).
11. Buda-Keszi, Pilis m. (Uo., I. 13.).
12. Duna-Keszi, Pest m. (Uo., I. 30.).
13. Duna-Varsány, Pest m. (Uo., I. 37.).
14. Örs, Pilis m., elpusztult helység Üröm mellett (Uo., I. 14.).
15. Buda-Örs, Pilis m (Uo.).
16. Buda-Kalász, Pilis m. (1449: *Kaloz*. Uo., 13.).

A törzsi helynevek keletkezését kutatóink általában a X. század végére teszik.¹²⁶ Kétségtelen, hogy e folyamat — a törzstörődékek széttelepítése — a XI. század elején is tartott, megindulása azonban valószínűleg már a megtelepedés után nem sokkal megkezdődött.¹²⁷ Ha Árpád a Kurszán kündü területe feletti uralmat már 904 után megszerezte és az Árpád-ház a terület zömét hosszú időn át kezében tartotta, nem indokolt feltenni, hogy a különböző törzsbeli harcosokkal csak a század végén telepítették be.

Hogy az a küzdelem, amely a kündü népének szétszórását és szállásterületük új betelepítését eredményezte, hogyan zajlott le Árpád és a kündü utóda között, adatok hiányában nem rajzolható meg. Van azonban egy forrásunk, amelyben esetleg késői halvány visszatükröződését lehetne látni az itt lezajlott harcnak. Attila és Buda históriájára gondolok.

Buda néven kezdetben a mai Óbudát nevezték. Városunk neve kétségtelenül a régi magyar *Buda* személynévből keletkezett.¹²⁸ Történetileg ez azt jelenti, hogy a X. században a mai Óbuda területén lakott egy Buda nevű tekintélyes személyiség (nemzetségfő vagy nagycsalád feje), akiről a települést elnevezték. Minthogy Buda Kurszán-vára mellett alakult ki, felmerül a gondolat, hogy a névadó Buda nem Kurszán nemzetségének tagja vagy utóda volt-e?

A hun történet Attila és Buda küzdelméről a következőket írja: Attila „Sicambriába Pannónia városába bevonula, hol testvérét Budát tulajdon kezével megöle s testét a Dunába veté, azért hogy míg maga Attila a nyugoti részeken tartózkodott, Buda a közte és testvére közt megállított határokon uralkodásában túl ment vala; Sicambriát ugyanis maga nevéből Budavárának nevezette. És jóllehet Attila király a hunoknak és más népeknek megparancsolta, hogy azt a várost ne Budavárának, hanem Attila városának hívják: a németek a tilalomtól félve azt Eczilburgnak, azaz Attila városának nevezik, de a magyarok a tilalommal nem gondolva mai napig is Ó-Budának hívják.”¹²⁹

A hun történet fő írott forrása, Jordanes, Attila és testvére, Bleda küzdelméről csak annyit mond, hogy Attila testvérével, Bledával kezdett uralkodni, de hogy terveit végrehajthassa, hatalmát testvérgyilkossággal növelte s Bleda álnok megölése után az egész hun nép felett uralkodott.¹³⁰

A hun történet magyar forrása, Anonymus Gestája említést tesz arról, hogy Budavára német neve Ecilburg; ez elnevezés XII. századi német forrása ki is mutatható.¹³¹

Mint írott forrásokból ki nem mutatható elem marad Budának a Dunába öléséről szóló megjegyzés és annak elbeszélése, hogy a Budavára elnevezés tiltott volt, de a magyarok a tilalommal nem törődve így nevezik.

Ha meggondoljuk, hogy a hun történet írója a magyar történetből számos esetben merített motívumokat műve megírásához — így pl. a hunok eredete és honfoglalása, a 7 hun vezér és Kádár bíró megválasztása, Attila címere, Zoárd vezér apuliai kalandozása stb. leírásában — elképzelhető, hogy egy Budán fennmaradt magyar hagyomány volt a szerző forrása Budavár nevének magyarázata: Buda Dunába ölése és Budavár nevének régi tilalmazására nézve. Ha pedig itt egy magyar népmondával lenne dolgunk, akkor a monda magyar főhőse, akinek személyét Attilával be lehet személyesíteni, aligha lehetne más, mint Árpád.

E feltevés hozzájárulna egy vonással Árpád és Kurszán utóda — Buda — küzdelmének történetéhez és magyarázatot adna Buda nevének keletkezéséhez. A hun történet írójának nagy fantáziáját ismerve, sajnos, fennáll az a lehetőség is, hogy Buda halálának történetét a szerző maga találta ki, ami óvatosságra int a kérdés megítélése tekintetében.

Mint érdekességet, nem hallgathatom el ezzel kapcsolatban, hogy a Kurszán nemzetség egyik tagját, ki 1329 és 1338 között szerepel, Etelenek nevezték, aki névadója volt a kihalt kartali és sülyi Etele családnak.¹³² Az Etele személynevet egyedül ebben a magyar nemzetségben viselték, ami, ha mást nem is, annyit mutat, hogy a nemzetségben a XIV. század elején élt valamilyen Attila-kultusz.

*

Befejezésül vizsgáljuk meg Konstantinos Porphyrogenetos „De administrando imperio” c. munkájának Árpád uralomrajutásáról szóló 38. fejezetét. Mint már fentebb említettem, e fejezet minden valószínűség szerint a Bizáncba látogató Tormás — Árpád unokája — és társa, Bulcsu Karchas közlésére vezethető vissza:

„A türkök (= magyarok) népe régen Kazáriához közel szerzett magának lakóhelyet, azon a helyen, melyet első vajdájuk nevéből Levedinának neveznek, amely vajdát tulajdonnéven Levedinek, méltóságánál fogva pedig, miként az utána való többi is vajdának hívták... A türkök hét törzsből állottak, de sem saját, sem idegen fejedelem felettük soha nem volt, hanem valamiféle vajdák voltak közöttük, akik közül az első vajda volt az előbb említett Levedi... Kazária fejedelme, a kagan vitézségükért és szövetségükért nemes kazár nőt adott feleségül a türkök első vajdájának, akit Levedinek neveztek, vitézségének nagy híre és nemzetsége fénye miatt, hogy tőle gyermeket szüljön, de a sors úgy akarta, hogy az a Levedi nem nemzett azzal a kazár nővel gyermeket... Amikor a türkök és az akkor kangarnak nevezett besenyők közt háború ütött ki, a türkök hadserege vereséget szenvedett és két részre szakadt. Az egyik rész kelet felé, Perzsia vidékén telepedett le, s ezeket a türkök régi nevén mostanáig szávartü ászfalúnak hívják, a másik rész pedig vajdájukkal és vezérükkel, Levedivel nyugatra ment lakni, az Eteleközü nevezetű helyekre, amely helyeken mostanában a besenyők népe lakik. Kevés idő múltával az a kagan, Kazária fejedelme üzenetet küldött a türköknek, hogy küldjék el hozzá első vajdájukat, Levedit. Levedi tehát megérkezvén Kazária kaganjához, tudakolta, hogy mi okból hívtatta őt magához. A kagan azt mondta neki, hogy: „Azért hívatunk, hogy mivel nemes származású, értelmes és vitéz vagy és a türkök közt az első, nemzedet fejedelmévé emeljünk, és engedelmeskedj a mi szavunknak és parancsunknak.” Ő pedig válaszolva a kagannak azt mondta, hogy: „Nagya veszem irántam való hajlandóságodat és jóindulatodat, és illő köszönetemet nyilvánítom neked, minthogy azonban nincs elég erőm ehhez a tisztséghez, nem fogadhatok szót neked, azonban van rajtam kívül egy másik vajda, akit Álmosnak neveznek, akinek fia is van, név szerint Árpád; ezek közül akár az az Álmos, akár a fia, Árpád legyen inkább fejedelem, aki rendelkezésekre áll.” Megtetszett annak a kagannak ez a beszéd, és embereit vele adván, a türkökhöz küldte őket, és ezek megbeszélték ezt a türkökkel, a türkök pedig jobbnak tartották, hogy Árpád legyen a fejedelem, mintsem atyja, Álmos, minthogy tekintélyesebb volt, s egyaránt nagyra becsülték bölcsességéért, megfontoltságáért és vitézségéért, és rátermett volt erre a tisztségre, és így a kazárok szokása és törvénye szerint paizsra emelvén, fejedelmévé tették. Ez előtt az Árpád előtt a türköknek más fejedelmük sosem volt, s ettől fogva mindmáig ennek a nemzetségéből lesz Turkia fejedelme. Néhány év múlva a besenyők rátörtek a türkökre és fejedelmükkel, Árpáddal együtt elűzték őket.”¹³³

Ez a fejezet nézetem szerint nem más, mint Árpád unokája, Tormás megtévesztő előadása, azzal a célzattal, hogy leplezze Árpád uralomrajutásának körülményeit, azt, hogy a főfejedelemség jogosan a kündü utódait illetné. Ennek érdekében:

1. Nem tesz említést a kettős fejedelemségről, a kündü főfejedelmi méltóságról, amit a mohamedán források kétséget kizáróan tanúsítanak — ezzel szemben többször említi, hogy sem saját, sem idegen fejedelem nem uralkodott felettük. Elhallgatja tehát a főfejedelmi méltóságot, mert Árpád előtt nem az Árpád-ház viselte azt.

2. Azt mondja, hogy „valamiféle vajdák voltak felettük, akik közül az első vajda volt az előbb említett Levedi”; rajta kívül volt egy másik vajda, Álmos, akinek fia volt Árpád. Ezzel a megjegyzéssel elárulja, hogy a honfoglalás előtt két számbavehető fejedelemről tudtak, azonban úgy állítja be, hogy mind a kettő egyforma méltósággal rendelkező vajda volt. Abból a megjegyzésből viszont, hogy Levedi volt az „első vajda”, „a türkök közt az első”, akinek „Kazária fejedelme, a kagan... nemes kazár nőt adott feleségül... nemzetsége fénye miatt” — akarva, nem akarva kitűnik, hogy korábban Levedi volt a főfejedelem, a kündü.¹³⁴

Figyelemreméltó, hogy Álmos, ill. fia, Árpád megválasztása kapcsán ezek nemzetsége fényéről nem tett említést, csak bölcsességéről, megfontoltságáról, vitézségéről és rátermettségéről.

3. Levedinek fejedelem voltát tagadja meg ezzel a Kazária kaganja szájába adott, Levedihez intézett mondattal: „Azért hívtunk, hogy mivel nemes származású, értelmes és vitéz vagy és a türkök között az első, nemzedet fejedelmévé emeljük...”. Ebből a kitalált beszélgetésből annak kell kiderülnie, hogy Árpád előtt nem volt más fejedelem, amit alább nyíltan meg is fogalmaz: „... Árpád előtt a türköknek más fejedelmük sohasem volt s ettől fogva mindmáig ennek nemzetségéből lesz Turkia fejedelme.”

4. Árpád egyeduralomra jutását megdöbbenően naiv mesével igyekszik elhithetni. Ezek szerint Levedi a kagannak azzal utasítja vissza a fejedelemséget, hogy „nincs elég erőm ehhez a tisztséghez... azonban van rajtam kívül egy másik vajda, akit Álmosnak neveznek, akinek fia is van, név szerint Árpád...”. Nem hiszem, hogy akadna nomád fejedelem vagy törzsfő, aki uralmát önként, saját alkalmatlanságát bevallva átadná egy másik törzsfőnek, saját nemzetsége tagjainak mellőzésével.¹³⁵

5. Kurszánról „a kündü fiáról” egy szót sem szól, amivel elhallgatja azt, hogy Levedi kündünek volt utóda, aki ténylegesen uralkodott 904-ig. De elhallgatja azt is, hogy Árpád hogyan ragadta magához a hatalmat. Ezzel szemben azt mondja, hogy Levedi lemondása után „a türkök jobbnak tartották, hogy Árpád legyen a fejedelem, mintsem apja, Álmos, minthogy tekintélyesebb volt, s egyaránt nagyra becsülték bölcsességéért, megfontoltságáért és vitézségéért és rátermett volt arra a tisztségre és így a kazárok szokása és törvénye szerint pajzsra emelvén, fejedelmmé tették”.

A drámai küzdelem helyett tehát kapunk egy békés pajzsraemelést, ami alkalmas arra, hogy a bizánci császárt meggyőzze a fejedelmi méltóság birtoklásának vitathatatlanágáról és jogosságáról.

A „De administrando imperio” Tormás közlésén nyugvó 38. fejezetének az Árpád-ház uralma kezdeteire vonatkozó közlése a fentiek értelmében nem tekinthető másnak, mint egy nomád fejedelmi megbízott megtévesztő előadásának, ezáltal a császári elismertetés elnyerése céljából.

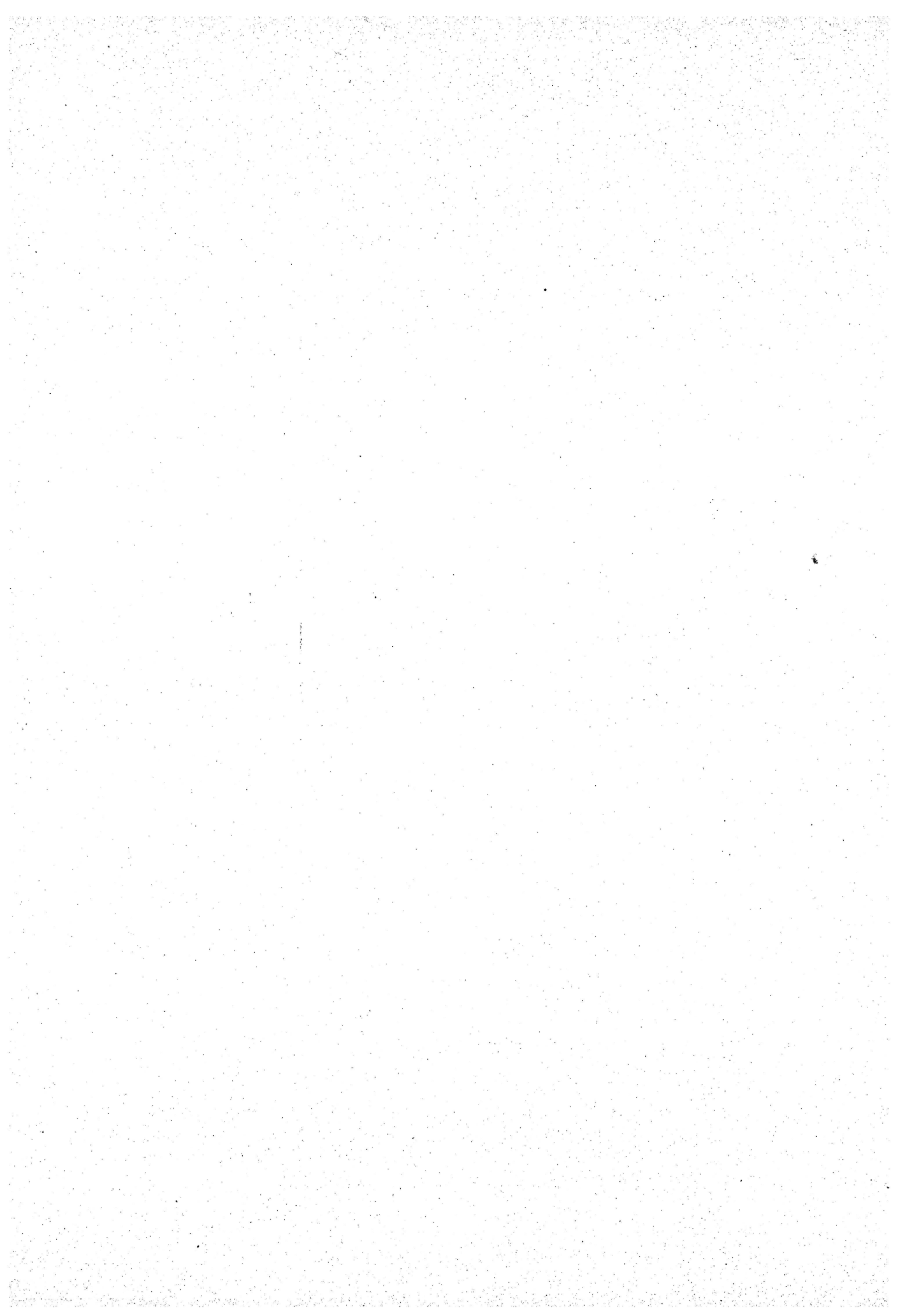
Természetes, hogy a magyar krónikákban az uralkodóház érdekeit szem előtt tartó és múltját öregbíteni akaró krónikaírók nagyjából ezt a felfogást képviselik.

A Konstantinosnál még bonyolultan előadott Levedi—Álmos—Árpád uralomváltás a XI. századi Gestában Előd—Álmos—Árpád fejedelemlétsorban jelentkezik. Konstantinos Levedije, a magyar hagyomány Elődje, a későbbi átdolgozók tollán már az Árpád-ház ősvé válik!¹³⁶

Anonymus az Álmos-mondával beviszi krónikairódmunkba a dinasztia születéséhez fűzött csodás elemet¹³⁷ és a hét vezérrel megválasztatja Szkítiában Álmost fejedelemnek, amit a vérszerződéssel pecsételt meg.

A hun—magyar krónika szerzője már összeállítja az Attilától, sőt Noétól való leszármazás fonalát s így az Árpádokat odakapcsolja a könyvek könyvének halhatatlan alakjaihoz.

De bármilyen lelkesedéssel fejlesztették is krónikaíróink a dicső származtatás aranyágát, magukkal vitték a népmonda és néphagyomány töredékeit is, amelyek a szűkszavú külföldi források és nehezen megszólaltatható helynevek segítségével rávezetnek honfoglalástörténetünk sajátos, homályban maradt vonásainak: a magyar kettős fejedelemség továbbélésének, Kurszán és Kurszánvára vezető szerepének és az Árpádok honalapító küzdelmeinek megrajzolásához.

¹ *Pais Deszsi*: Magyar Anonymus. 82—83 Kend fia Korcán névvel; vö. *Scriptores Rerum Hungaricarum*, Ed. E. *Szentpétery*. Bp. 1937. (Röviden: SRH.) I. 93—95.

² *Kun Géza* a mohamedán források által említett *kende* méltóságot a Konstantinosnál szereplő Levedi *πρωτος βασιβουδος* „első vajda“ és Árpád *μεγας ζευχων* „nagy fejedelem“ címével hozza kapcsolatba (*Relationum Hungarorum*. 1892. 166, 214). *Borovszky* szerint Árpád megválasztásakor kazár mintára rendelték Árpád mellé helyettesül Gyulát. (A honfoglalás története. 1894. 21). *Marczali Henrik* szerint „meglehet, hogy az arabok a Lebedet nézték kendének, királynak és Árpádot, ki az igazi hatalmat bírta, dsilának”. Azt, hogy a kündü méltóság, amelyet szerinte Árpád tölt be, árnyékkirályt jelentene, kizárja Konstantinos elbeszélése. (A magyar nemzet története. 1895. II. 44.) *Pauler Gyula* — a mohamedán forrás jólértesültségét vitatva — a *kende* méltóságot, amely a kazárok harmadik méltóságával, a „kender khagan“-nál névszerint egyezik, a Konstantinosnál szereplő harmadik magyar méltósággal, a *καρχαζ*-szal azonosítja (A magyar nemzet története Szent Istvánig. 1900. 19, 139—140). *Illés József* az arab—perzsa források idevonatkozó adatainak értékét vitatja, tekintettel arra, hogy nincsenek összhangban Konstantinoszal. Szerinte a két fejedelem közül az egyik a rangban első törzsfő, a régi fővezér utóda, a másik a harcban uralkodó fővezér. (Árpád és az Árpádok 1907. 48—49). *Hóman* szerint a *kende* méltóság katonai fővezérséget jelent s ezt Leved, más néven Előd viselte; a gyula méltóság bírói tiszteet jelentett s ezt Álmos töltötte be. Álmos fejedelemmé választásával egyeduralkodó lett, aki mellett a gyula bírói tiszte háttérbe szorult. (Századok, 1908. 865—883; Magyar történet I. 1939. 68, 70). *Fehér Géza* szerint a *kende* nem a kazár kagánhoz hasonló báb, hanem seregvezér; a gyula a valóban uralkodó főbíró: ennek képzelhető el Eleüdi (Bulgarisch—Ungarische Beziehungen. 1921. 120). *Zichy István* szerint a *kündü* cím „megfelelne az olyan ’első vajda’ állásnak, amilyen Konstantinos szerint Levedi volt” (A magyarság őstörténete és műveltsége. 1923. 67); „A kündü méltóság Konstantinos korában már nem volt betöltve a magyarságnál, ez nyilván Árpád fejedelemmé választásával vált feleslegessé” (Magyar őstörténet. 1939. 16.). A mohamedán források és Konstantinos idevonatkozó értesülésének ellentétére felhívta a figyelmet *Czeglédy Károly* (A IX. századi magyar történelem főbb kérdései. Magyar Nyelv. 1945. 33 skk.). Megkísérelte az ellentmondást megoldani *Deér József* Konstantinos 39. fejezetének hagyományként való értékelésével (A IX. századi magyar történet időrendjéhez. Századok. 1945—46. 3 skk.), azonban feltevése nem vezetett megnyugtató eredményre.

Munkám sajtókész állapotban volt, amikor megjelent *Czeglédy Károly* alapos, nagy apparátussal kidolgozott tanulmánya „A kangarok (besenyők) a VI. századi szír forrásokban” címmel a M. Tud. Akadémia I. Osztály Közleményei, 1954. 243—276. lapján. *Czeglédy* ebben a Konstantinos és a mohamedán források ellentétét vizsgálva érinti a fejedelemség kérdését is, megállapítván, hogy Konstantinos idevonatkozó közlése a

magyar uralkodóház érdekében elfogult. E tekintetben egyetértek vele. Némi eltérés van felfogásunk között a kangar-besenyő támadás kérdésében, amelyet *Czeglédy* lényegében az 1952-ben kifejtett álláspontomat követve dolgozott ki, de a besenyő törzsszövetség keletkezése kérdésében némileg más véleményen van.

Minthogy felfogásomat nagyrészt ma is helytállónak tartom, idézem erre vonatkozó véleményemet, amelyet a *Németh Gyulával* közösen kidolgozott s nyomtatásban meg nem jelent „A honfoglalás előtti török—magyar kapcsolatok” c. egyetemi tankönyvelőtanulmányban fejtettem ki 1952 elején: „... Konstantinosz alábbi szövegének értelmezése: »Háború támadván a türkök és az akkor kangarnak nevezett besenyők között, a türkök tábora megveretett és két részre oszlott. Az egyik rész keletnek ment lakni a perzsa részek felé... ezeket... szabartoi aszfaloi-nak nevezik, a másik rész pedig nyugat felé ment lakni vajdájával... Levedivel az Etelközünök nevezett tartományba, ahol most a besenyők népe lakik.« Az a kangar-besenyő támadás, amelyről itt szó van, igen régen kellett, hogy történnék, mert a szavárdok már 740 és 750 között szerepelnek a Kur folyó völgyében; egy nyugatázsiai kangar nép Transzkaukáziába való betöréséről pedig Mar Aba VI. századi szír krónikája tudósít. (Ez utóbbi adatot közölte *Czeglédy Károly*: Magyar Nyelv. XLVI. 361.) A szóbanforgó kangar támadást több évszázaddal a honfoglalás előtti időbe helyezve és a fejedelemválasztással kapcsolatos közlést elválasztva tőle, Levédiát a Kaukázus melletti hazával, Etelközt a Volga és Duna között elterülő délorosz szeptepével azonosíthatjuk.”

Konstantinos elbeszélésének kronológiai kettéválasztására alább még egyszer utalok: „A szavárdok leköltözése kapcsolatba hozható Mar Aba szír író VI. századi munkájának azon adatával, mely szerint a délszibériai kangar nép betört Transzkaukáziába. Ezen az alapon Konstantinos adata felfogható úgy, mint egy korai esemény téves összekapcsolása közvetlenül a honfoglalás előtt lezajlott eseményekkel.”

Az előtanulmány 1952. március 14-én került megvitatás alá, amelyen *Czeglédy* bírálta felfogásomat. Ugyanakkor véleményemet némileg módosítottam. A vitáról készült kivonatos jegyzőkönyv erre nézve a következőket tartalmazza: „*Czeglédy*: ... Tudományos munkához igen, de tankönyvhöz túl merésznek találja a besenyő támadással kapcsolatban Györffy szír forrásinterpretációját. Csatlakozik Moravcsik véleményéhez, nem lehet lezárni az őstörténetet biztos tényekkel, rá kell bízni a szerkesztőre, hogy véglegesen leszűrje az esetleges ellentmondó előtanulmányokból, amit helyesnek tart. Persze óvatosan kezelendő, mert a laikus rosszul bírja a kétségeket. *Györffy*: Mar Aba szír adatával kapcsolatban megjegyzi, hogy a dolgozat megírása óta rájött a kérdés jobb interpretálására. Az a *kangarije* nép, amely Turkesztánból Transzkaukáziába betört, egy besenyőktől független kangar nép lehet, s ezek támadásához kapcsolhatjuk a szavárdok átköltözését. A kangar népet később meghódították a besenyők s azért szerepelnek Konstantinosznál mint a besenyők első három előlharcoló, csatlakozott törzse.”

- Czeglédy e tanulmányában felfogásomon annyit változtatott, hogy szerinte a kangarok győzték le a besenyőket s nem fordítva. Ismerve a besenyő törzsszövetségben a kangaroknak a kabarokéhoz hasonlítható helyzetét, ez eleve valószínűtlen.
- ³ Czeglédy: A magyarság őstörténete. Szerk. Ligeti Lajos. 1943. 106–107. Vö. Pauler—Szilágyi: A magyar honfoglalás kútfői. 1900. (Röviden: MHK.) 167–168.
- ⁴ Uo. és Minorsky: Hudūd al-Ālam. 'The regions of the World' a Persian Geography. Gibb Memorial New Series IX. 1937. 320–321.
- ⁵ Uo. 101, 323–324, és MHK. 195.
- ⁶ MHK. 139 skk.; Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása. 151–152; Minorsky, id. mű, XVII. l.; Czeglédy: Magyar őstörténet. Szerk. Ligeti Lajos. 241 és Magyar Nyelv. 1945. 38–39.
- ⁷ Minorsky szerint (id. mű, XVII. l.) Gardīzī szöveg-többlete valószínűleg szintén Džahhānī-ra vezethető vissza.
- ⁸ Czeglédy: Magyar Nyelv. 1945. 37.
- ⁹ Minorsky, id. mű. 321–441, skk., vö. Czeglédy, id. h. 43–47.
- ¹⁰ Erre l. Gombocz Zoltán Összegyűjtött Művei. II/1. 81; Bárczy Géza: Magyar hangtörténet Bp. 1954. 41–44.
- ¹¹ SRH. I. 49; Morout-ra vö. Györffy György: Krónikáink és a magyar őstörténet. Bp. 1948. 19–21.
- ¹² A kazár nagyfejedelelem és a Turul-monda. I. A kettős királyság. 2. Királyölés és koronázás. Ethnographia. 1917. 58–68.
- ¹³ A kettős királyság a nomádoknál. Károlyi Emlékkönyv. Bp. 1933. 28–39.
- ¹⁴ Vö. pl. Schurtz: Urgeschichte der Kultur. 138; Zeki Validi Togan: Ibn Fadhlān's Reisebericht. 261; Deér: Századok. 1945–46. 18.
- ¹⁵ Vö. Engels: A család, a magántulajdon és az állam eredete. Szikra, 1949. 40–49 skk.
- ^{5/a} W. Steinitz: Totemismus bei den Ostjaken in Sibirien. Ethnos. 1938. 125–140. V. N. Csernyecov: Adalékok az obi-ugorok nemzetiségi szervezetének történetéhez. 1949. 1 skk.
- ¹⁶ Engels, id. mű, 86–101.
- ¹⁷ Francis la Flesche: The Osaga Tribe. Annal Report of the Bureau of American Ethnology. 36, 67 skk.; Thurnwald: Werden, Wandel und Gestaltung von Kultur und Staat. 147.
- ¹⁸ Id. mű, 137–138; Koszven, bár elismeri Schurtz érdemeit a „férfiszövetség” kérdésének feltárásában, a matriarchátus kérdésében elfoglalt álláspontját bírálja. Matriarchátus. Az anyagok kérdésének története. 340–341.
- ¹⁹ A kérdésre általában l. Schurtz: Alterklassen und Männerbünde. 1902. c. művét; vö. még Birket—Smith: Geschichte der Kultur. 293.
- ²⁰ Habl: Nachrichten über Kaiser Wilhelm Land. 1897. 74 kk.; Schurtz: id. h. Másképpen értelmezi Thurnwald: Repräsentative Lebensbilder von Naturvölkern. 1931. 144; Staat und Kultur. 148.
- ²¹ Vö. Koszven, id. mű. 341.
- ²² Müller—Wisnar: Yap. 1917. 242. skk.; vö. Thurnwald: Staat und Kultur. 158. és Werden, Wandel und Gestaltung von Familie, Verwandtschaft und Bünden, 202., hol ezt az esetet tévesen a „heilige Gott—Fürst”-höz sorolja.
- ²³ L. 17. jegyz.
- ²⁴ Vö. Staat und Kultur. 156–157.
- ²⁵ Engels, id. mű, 165–67.
- ²⁶ Tor Irstam: The King of Ganda. Studies in the Institutions of Sacral Kingship in Afrika. Stockholm. 1944. 128–180. skk.
- ²⁷ Thomsen: Inscriptions de l'Orchon. Helsingfors, 1896. 97, 100–101.
- ²⁸ Birket—Smith, 317–318.
- ²⁹ Frazer: The Golden Bough III. 20–21; Róheim: Ethnographia 1917. 60–61.
- ³⁰ Irstam, id. mű, 38, 178.
- ³¹ Thomsen, id. mű, 102–103: „D'après l'usage, mon oncle paternel le kagan monta sur le trône”.
- Konstantinos Porphyrogenetos a besenyőkkel kapcsolatban állapít meg hasonló jogszokást. A besenyő vezérek felsorolása után a következőket írja: „Ezek halála után az uralmat unokatestvéreik vették át. Ugyanis náluk az a törvény és régi szabály volt érvényben, hogy nem áll hatalmukban méltóságukat fiaikra és testvéreikre átszármaztatni, hanem az is éppen elég, ha azok, akik azokat viselik, életük fogytáig uralkodnak, haláluk után pedig vagy unokatestvérüket, vagy unokatestvéreik fiait teszik meg azzá, nehogy a királyi méltóság a nemzetség egyik ágán szálljon tovább, hanem az oldalágiak is örököljék és elnyerjék a tisztséget; idegen nemzetségből azonban nem csúszik be senki és nem lesz fejedelem.” (Moravcsik Gyula: Biborbanszületett Konstantin. A birodalom kormányzása. Bp. 1950. 167.)
- ³² Vö. László Ferenc: A kagán és családja. 26.
- ³³ Magyar Nyelv. 1953. XLIX. 319–32; Vö. Chavannes: Documents sur les Tou-kiue (Turks) Occidentaux. St. Pétersbourg. 1903. 252–253.
- ³⁴ Chavannes, id. mű, 196. Hiüan-cang utazására általános tájékoztatót nyújt Ligeti Lajos: Belső-Ázsia felfedezése. 71–86.
- ³⁵ Journal Asiatique. VI. s. III. 358 skk.; Thomsen, id. mű, 64.
- ³⁶ Chavannes, id. mű, 219–221.
- ³⁷ Uo. 264–268.
- ³⁸ A magyar dukátus intézményét máshol szándékozom bővebben tárgyalni.
- ³⁹ Chavannes, id. mű, 56, 265.
- ⁴⁰ Uo., 194.
- ⁴¹ Uo., 265.
- ⁴² Uo., 267–268.
- ⁴³ Uo. 281.
- ⁴⁴ Julien, id. h. III. 353; Thomsen, id. mű. 62.
- ⁴⁵ Julien, id. h. IV. 424; Thomsen, id. mű. 69–70.
- ⁴⁶ Julien, id. h. IV. 393; László Ferenc id. mű. 35.
- ⁴⁷ Irodalmát l. László, id. mű, 21.
- ⁴⁸ Chavannes, id. mű 24, 52, 263; vö. László, id. mű, 27.
- ⁴⁹ MHK. 237, 260.
- ^{49a} Figyelembevéve azt, hogy a türk birodalomalapító Isztemi (Istemi) a szentnek tekintett kazár kagán őse volt s már az orchoni feliratokon szinte az istenségek sorába emelkedett, úgy gondolom, hogy eddig kielégítően meg nem magyarázott isten szavunk kazár eredetű s eredetileg a kagán istenség-ősének neve volt.
- ⁵⁰ Julien: Journal Asiatique. VI. s. III. 332; Thury: Keleti Szemle. IV. 3–4; Róheim: Ethnographia. 1917, 62;

- László Ferenc, id. mű, 28; Zeki Validi Togan: Ibn Fadhlán's Reisebericht. 269.
- ⁵¹ MHK. 237; Zeki Validi, id. mű, 268.
- ⁵² Ed. *Moravcsik*, 183.
- ⁵³ MHK. 153.
- ⁵⁴ Vö. *Minorsky*: Hudūd al-Ālam. 451. A Hudūd al-Ālam c. kompilációban kettősségről nincs szó; itt a kazár király (*padšab*) neve *Tarkeban kbagan az Ansa* nemzetségből. Ezt *Minorsky* részben az ismertett forrás adataira, részben Sallam tolmács *Tarkeban malik al-Khazar* adataira vezeti vissza.
- ⁵⁵ *Thúry*: Keleti Szemle. IV. 1. skk.; *Marquart*: Streifzüge. 24; *Németh Gyula*: A honfoglaló magyarság kialakulása. 213; *Zeki Validi Togan*: id. mű, 246–257. Amennyiben az eredeti alak *Ab-sad*-nak hangzott, kérdés, hogy a honfoglaló kun (kabar) *Ousad* vezér neve (SRH. I. 43, 46, 72) nem kapcsolható-e vele össze?
- ⁵⁶ *Zeki Validi Togan*, id. mű, 98–99, 101, 256 skk.
- ⁵⁷ MHK. 236–239.; *Zeki Validi Togan*, id. mű, 268.
- ⁵⁸ MHK. 258–260.
- ⁵⁹ Felmerülhet az a gondolat is, hogy a bég, az alkirály eredetileg a türk kagán által leigázott protokazár nép feje volt, ezt a lehetőséget támogató adataink azonban nincsenek.
- ⁶⁰ SRH. I. 41, 95, 166, 288, 291.
- ⁶¹ Török eredetűnek tartja *Németh Gyula* (id. mű, 295–296. s itt irodalom), valamint *Pais Dezső* (Magyar Nyelv. 1931. 171–174), aki a török *kün* 'nap' szóból származtatja és kapcsolatba hozza Ibn Rusta azon adatával, hogy a kazár fővezér (*sad*) előtt egy naphoz hasonló tárgyat vittek.
- ⁶² *Zeki Validi Togan*, id. mű, 99, 260. és *Németh Gyula*, id. mű, 296. jegyz.
- ⁶³ Erre vö. *Györffy György*: Magyar őstörténet. Egyetemi jegyzet. 1951. 44.
- ⁶⁴ A kündüt és gyulát a magyarok élére állított török (kazár) helytartónak tekinti *Molnár Erik*: A magyar nép őstörténete. 1953. 87.
- ⁶⁵ *Németh Gyula*, id. mű, 45. A gyula méltóságnév irodalmát l. *Gyóni*: A magyar nyelv görög feljegyzéses szórványemlékei. 43–45. old.; *Moravcsik*: Byzantinoturcica. 109. *Pais Dezső* (Magyar nyelv. 1931. 170–172) a török *jula* „fáklya” szóból származtatja és kapcsolatba hozza *Gardīzī* azon adatával, amely szerint a kazár fővezér előtt fáklyát vittek. E két magyarázat nehézsége, hogy *Gardīzī* és *Ibn Rusta* hasonló tartalmú adata azonos forrásra vezethető vissza.
- ⁶⁶ A magyar honfoglalás kútfoái. 213, 224 kk.; *Moravcsik*: Biborbanszületett Konstantin 65 l.
- ⁶⁷ MHK. 106; vö. *Moravcsik*: Magyar Nyelv. 1931. 84–89 és Byzantinoturcica I. 151; *Gyóni*, id. mű, 72–73. A név etymológiáját l. *Pais*: Magyar Nyelv. 1931. 243. jegyz.
- ⁶⁸ *Petz*: Magyar nyelv 1927. 147; *Zsirai*: Uo. 1928. 297–298; Varsányra l. *Kniezsa*: Szent István emlékkönyv II. 460.
- ⁶⁹ Ed. *Moravcsik*, 183.
- ⁷⁰ Névváltozatok: *Chussal dux* Annales Einsidelnenses, MGSS. III. 140; Annales Heremi, *Gombos*, Catalogus 140; *Chusdal dux* Annales Alamannici, *Gombos*, 91; *Chussol rex* Annales Sangallenses maiores, *Gombos*, 199; *Cusa rex* Excerpta Aventini ex Annalibus Iuvavensibus antiquius derivati, *Gombos* 195; *Cussal*, *Cusala rex* Aventinus: Annales Boiorum, *Gombos* 342–356.
- ⁷¹ *Cornides*, Vindiciae Anonymi Belae regis notarii 1802. 232. vö. *Febér Géza*, Bulgarisch-Ungarische Beziehungen in den V–XI. Jahrhunderten. Bp. 1921. 120; *Gyóni*, id. mű, 73. E felfogással szemben a *Cussal* nevet többen a Szilágy megyei Kusalyfalunévvel egyezteték, így *Szabó Károly*: A magyar vezérek kora. 132; *Pauler*: A magyar nemzet története Szent Istvánig. 161; *Hóman*: Magyar Történet I. 121; *Deér*: A magyar törzsszövetség és patrimoniális királyság külpolitikája. 22. Ez a hasonló hangzású helynévvel való összevetés minden komoly alapot nélkülöz.
- ⁷² Magyar Nyelv. 1927. 229. s itt irodalom. Aventinus adatainak tudományos értékére vö. újabban *Györffy György*: Krónikáink és a magyar őstörténet. 33. és *Székelly György*: Kapcsolatok a feudális német hódítók elleni harcokban. Hadtörténeti Közlemények. 1954. 144–145.
- ⁷³ *Gombos*, Catalogus 342–344.
- ⁷⁴ Uo. 346.
- ⁷⁵ Uo. 915.
- ⁷⁶ Uo. 91, 140, 190. és MGSS. III. 140. Az Annales Sangallenses maioresnek a többihez képest romlott szövege a 902. évnél beszél el, ezt azonban elírásnak kell tekintenünk a jobb szövegek 904. évszámát tekintetbe véve.
- ⁷⁷ SRH. I. 286–289; vö. *Györffy*, id. mű. 92.
- ⁷⁸ Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból. Bp. 1951. I. 41–42.
- ⁷⁹ *Györffy*, id. mű, 20, 92. és *Horváth János*: Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái. 293–295. Hogy *Zuatapolug* neve a mondában újabb, XIII. századi beszúrás, l. *Györffy*: i. h.
- ⁸⁰ Ezen a véleményen volt már *Cornides*, id. mű, 232. Vö. *Febér Géza*, id. mű, 175. A Kuszán–Kurszán helyére behelyettesített hasonló hangzású Kusid név gyakran szerepel az Árpád-korban. L. *Pais*: Magyar Nyelv. 1931. 174.
- ⁸¹ *Róbeim* id. h. Álmos megölését a kazár kagán-ölés szokásával hozta kapcsolatba. Ez lehetséges, bár a szűkszávú forrás a kérdés eldöntésére nem ad biztos alapot.
- ⁸² *Horváth János*, id. mű, 18.
- ⁸³ Vö. *Pais Dezső*: Árpád- és Anjou-kori mulattatóink c. tanulmányát: Emlékkönyv Kodály Zoltán 70. születésnapjára. Bp. 1953. 95–110.
- ⁸⁴ *Horváth János*, id. mű, 347.
- ⁸⁵ SRH. I. 290.
- ⁸⁶ *Horváth János*, id. mű, 347–348.
- ⁸⁷ SRH. I. 166, 291.
- ⁸⁸ *Györffy*, id. mű, 99–105; vö. *Pais*: Kőrösi Csoma Archivum. I. 274–275.
- ⁸⁹ *Pais*: Magyar Anonymus. 83; SRH. I. 95.
- ⁹⁰ *Wertner*: Századok. 1899. 722; *Karácsonyi*: A magyar nemzetségek. II. 306.
- ⁹¹ Uo. II. 306–309.
- ⁹² Budapest Okleveles Emlékei. I. 347–349.
- ⁹³ Anjou-kori okmánytár VI. 112, 147.
- ⁹⁴ *Csánki*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I. 17. A Nagycsikóvár déli oldalán van a Holdvilágárok, amelynek barlangjárattal kivájt függőleges sziklafala előtt, a nagy kötömbök alatt többen Árpád sírját keresték. Ez a feltevés minden történeti alapot nélkülöz.
- ⁹⁵ Anjou-kori okmt. II. 636.
- ⁹⁶ Dl. 6136; *Bártfai Szabó László*: Óbuda egyházi intézményei a középkorban. 88.
- ^{96a} *Bártfai Szabó László*: Pest megye okleveles emlékei 289. Az adatra Makkai László hívta fel a figyelmemet.

- ⁹⁷ *Csemegi József*: Hol állott egykor az óbudai királyi vár? 1—11. Különnyomat a Magyar Mérnök és Építészegylet Értekezések, Beszámolók. 1943. V. számából. *Gerevich László*: Castrum Budense. Archaeologiai Értesítő, 1952. 162.
- ⁹⁸ *Gárdonyi Albert*: Buda és Pest a tatárjárás előtt. Bp. 1941. 37—38.; *Belitzky János*: Észrevételek Budapest koraközépkori helyrajzához. 19; *Csemegi József*, id. h. 7—8.
- ^{98/a} *Nagy Tibor*: Corvina IV. 12; Budapest története I/2. 784.
- ⁹⁹ *Zeki Validi Togan*, id. mű, 31—32, 34.
- ¹⁰⁰ A primitív őskori fatörzsből vájt csónak és tutaj kapcsán hasonló gondolatot vetett fel az őskorra nézve *Tompa Ferenc*: Budapest története. I/1. 5.
- ¹⁰¹ *Tarīkh-i Ūngürüş*. Magyar Akad. Értesítő, II. 1861. 312.
- ¹⁰² *Gombos*: Catalogus. 133; vö. *Pauler Gyula*: Jelentés a honfoglalás időpontjának meghatározása tárgyában. Bp. 1883. 30.
- ¹⁰³ *Pais*: Magyar Anonymus. 92; SRH. I. 106.
- ¹⁰⁴ Fehéregyház helyének kérdésére itt nem térek ki. E sokat vitatott problémát utoljára *Bártfai Szabó László* vizsgálta behatóbban. (Óbuda egyházi intézményei a középkorban. Bp. 1935. 14—30.) Teljes irodalmát l. *Banner—Jakabffy*: A Közép-Dunamedence régészeti bibliográfiája a legrégibb időkől a XI. századig. Bp. 1954. 519—520.
- ¹⁰⁵ Kőrösi Csoma Archivum. I. 270—276.
- ¹⁰⁶ *Schönherr Gyula* emlékezete, Bp. 1910. 368—9.; *Jakubovich*: Magyar Nyelv. 1916. 177—178.; *Madzsar*: U. o. 228. és 1917. 281—283.; *Pais Dezső*: KCsA. I. 270—276.; *Maksai Ferenc*: A középkori Szatmár megye. 18.
- ¹⁰⁷ Pesty Frigyes gyűjteményében található még néhány *Kend*-összetételű helynév; ezek régisége azonban kétes: *Kend-hegy* Kászon—Altíz és Feltíz határában Csík-szék; *Kendi-völgy* határán Szent Demeteren Udvarhely-szék; *Kendeviszki dűlő* Gócsfa, Vas-megye stb.
- ¹⁰⁸ MHK. 265.
- ¹⁰⁹ Uo. 266. Vö. *Zeki Validi Togan*: Ibn Fadhlán. 144.
- ¹¹⁰ *Németh Gyula*: A honfoglaló magyarság kialakulása. 19; Századok. 1935. 131. skk.; *Györffy György*: Erdély és népei. Szerk. Málusz E. 42—44.
- ¹¹¹ *Németh Gyula*, id. mű, 54.
- ¹¹² *Németh Gyula*: Ungarische Jahrbücher. X. 34.; *Györffy*: Besenyők és magyarok. 67; vö. *Moravcsik*: Byzantinoturcica. 153, 226.
- ¹¹³ Vö. *Schönberr*, *Jakubovich* és *Madzsar* idézett cikkeit (106 jegyzet). *Pais Dezső* (KCsA. I. 271—272) a kék-kend nevet a besenyő törzsek nevével állítja egy sorba, amelyek *Németh Gyula* megállapítása szerint egy lószínnév és egy méltóságnév összetételei és azt jelezte, hogy a törzs milyen színű lovon járt. Az utóbbi értelmezéshez vö. a besenyő lószíneveket tárgyaló magyarázatomat (KCsA. I. kieg. kötet 448—453). E magyarázathoz hozzászólt *Harmatta János* is (M. Ny. 1946. 26—37.), azonban nézetem szerint nem sikerült eldöntenie a kérdést. Vö. még *Czeglédy*, M. Ny. 1951. 66. Ami a kékkend név kék előtagját illeti, nem tudom elfogadni azt a véleményt, hogy a kend nép lovainak színére vonatkozna.
- ¹¹⁴ *Thomsen*: Inscriptions de l'Orchon. 98.
- ¹¹⁵ Uo. 138.
- ¹¹⁶ *Julien*: Journal Asiatique. VI. 1864. III. 329; *Chavannes*: Documents. 222; *Alföldi*: M. Ny. 1932. 205.
- ¹¹⁷ *Menandros*: Excerpta de legationibus. 194; *Chavannes*: id. mű, 234.
- ¹¹⁸ *Czeglédy*: M. Ny. 1953. 322.
- ¹¹⁹ *Chavannes*, id. mű, 255.
- ¹²⁰ Rašid Eddin a mongolokat is kovácsoktól származtatja. Dzsingisz khánról a közlegető források, de a mongol néphit még ma is azt állítják, hogy kezdetben kovács volt. A mongol dinasztiában még a XIV. században is kovácsolással egybekötött emlékünnepeket tartottak (*Alföldi*: A tarchan méltóságnév eredete. M. Ny. 1932. 205—220.). Komoly formában felmerült az a vélemény, hogy Dzsingisz khán nemzetsége türk eredetű volt (*Zeki Validi Togan*, id. mű. 274.). A *tarchan* *o-dar-chan* név eredetileg kovácsot jelentett.
- ¹²¹ *Németh Gyula*: M. Ny. 1953. 304—318.
- ¹²² *Gombos*: Catalogus. 140, 915.
- ¹²³ *Karácsonyi*: Magyar Nemzetiségek III. 343—345. és I. 91—94.
- ¹²⁴ *Karácsonyi*: Árpád és az Árpádok. Szerk. *Csánki Dezső* 140.; vö. *Csánki*, id. mű, I. 35—36; a mai Csomád neve a középkorban sokáig Csanád volt. *Bártfai Szabó László*: Pest-megye 341.
- ¹²⁵ A törzsnemek összeállításában *Kniezsa István*: Magyarország népei Szent István korában c. tanulmányát követjük. (Szent István Emlékkönyv III. 456—461.) Eltérek Kniezsa felfogásától annyiban, hogy a törzsnévből képzett helynevek közé számítom *Örs* és *Kalász* helyneveinket is.
- ¹²⁶ Így pl. *Kniezsa*, id. h. 371.
- ¹²⁷ A törzsi helynevekre vonatkozó teljes anyagomat és felfogásomat készülő történelmi földrajzomban adom.
- ¹²⁸ Etymologiai Szótár, I. 550.
- ¹²⁹ *Toldy—Szabó*: Marci Chronica de Gestis Hungarorum. Pest. 1867. II. rész. XI. 1.
- ¹³⁰ *Jordan*: Getica. Ed. *Mommsen*. Monumenta Germaniae Historica. Auct. Ant. Tom. V. Pars I. 105.
- ¹³¹ *Györffy*: Krónikáink és a magyar őstörténet. 139.
- ¹³² *Karácsonyi*: Magyar Nemzetiségek. II. 306—309.
- ¹³³ Ed. *Moravcsik*, 171—173.
- ¹³⁴ *Hóman*: Magyar történet. I. 72 az Előddel azonosított Levedit tekinti kendének; ugyanakkor indokolatlanul Kurszánt Árpád fiának tartja. Turul, 1912. 93—94. Erre vonatkozóan l. még a következő jegyzetet.
- ¹³⁵ Az a felfogás, hogy Levedi Árpád rokona volna, Konstantinos szövegéből egyáltalán nem derül ki, sőt éppen azt olvashatjuk ki, hogy a két vajda más-más nemzetségből származott. Kiemeli Levedi vajda nemzetsége fényét, amelyet nem érvényesít Árpádra. Árpád megválasztása után azt mondja, hogy ezentúl az ő nemzetségből lesznek Turkia fejedelmek, ami nem látszik érvényesnek lenni Levedire, mert akkor azt mondhatná, hogy Levedi nemzetségből származnak Turkia fejedelmek. Ha rokonnak volnának, semmi szükség nem volna a fenti körmonfont kitalálásra, elegendő volna Árpád uralomra jutását azzal motiválni, hogy ő volt a soron következő jogos trónutód. A magyar krónikák Előd—Álmos—Árpád származtatása fejedelemnév sor, amely ellentétben áll a Turul-monda hitelesebb származtatásával (*Györffy*, id. mű, 45.). Egyébként is Árpád a Turul „sólom” nemzetségből; Kurszán pedig a Kartal „sas” nemzetségből származott. (Helyesen l. *Febér Géza*, id. mű, 91.)
- ¹³⁶ *Febér Géza*, id. mű, 92—94; *Györffy*, id. mű, 45.
- ¹³⁷ *Györffy*, id. mű, 38—47.

KURZAN UND KURZANS BURG

ANGABEN ZUR FRAGE DES DOPPELKÖNIGTUMS UND ZUR
GESCHICHTE VON ÓBUDA ZUR ZEIT DER LANDNAHME

Magister P., der anonyme Verfasser der *Gesta Ungarorum*, erzählt in seinem um 1200 geschriebenen Werk die ungarische Landnahme auf dem Gebiet von Budapest folgendermassen:

Die Donau überquerend, schlugen die Ungarn ihr Lager am Fluss bei den Thermen auf, wo die Paläste der Stadt des Königs Attila und sehr viele Steingebäude in Trümmern lagen (das römische *Aquincum*). An dieser Stelle belehnte Fürst Árpád *Cundü*, den Vater von *Curzan*, mit Land von der Stadt Königs Attila bis zu den hundert Hügeln, seinen Sohn aber mit einer Burg. *Curzan* liess diese Burg nach sich benennen, und diese Benennung fiel selbst zur Zeit von Anonymus nicht der Vergessenheit anheim.

Wenn wir erhellen wollen, was der historische Wert des Gesagten ist, so müssen wir untersuchen, was die übrigen Quellen über *Cundü* (lies: Kündü) und seinen Sohn *Curzan* enthalten und welche Rolle dieser Fürst in der ungarischen Geschichte gespielt hat.

Das Problem Kündü stellt eine der ungeklärten Fragen der ungarischen Urgeschichte dar. Laut mohammedanischer Quellen hatten die Ungarn vor der Landnahme zwei Fürsten: der eine war der Kende (Kündü), der nominelle Hauptfürst; der andere der Gyula, der die Macht faktisch innehabende Feldherr. Konstantinos Porphyrogenetos hingegen, der die Verhältnisse des Bundes der ungarischen Stämme vor der Landnahme eingehender bespricht, sagt nichts über Kündü, ja seiner Meinung nach ist vor Árpád Levedi das Haupt der Ungarn gewesen und vor Levedi haben sie überhaupt keinen Fürsten gehabt. Unsere Forscher versuchen bereits seit längerer Zeit, die widersprechenden Angaben der beiden gut unterrichteten Quellen in Einklang zu bringen.

Unserer Ansicht nach muss man bei der Untersuchung dieser Frage von der nachstehenden Tatsache ausgehen. Die Kündü-Frage, die sich aus dem erwähnten Widerspruch der beiden Quellen ergibt, ist zugleich das Problem der Anfänge der Herrschaft des Arpadenhauses. Wenn man diese Frage aufwirft, so fragt man auch, wann und unter welchen Umständen die Arpaden die ausschliessliche Macht über den Bund der ungarischen Stämme erlangt haben. Dieses Problem stellt somit die dynastische Frage, die Frage nach dem Regierungsantritt, nach der Legalität, ebenfalls dar.

Jede zur Herrschaft gelangte Dynastie trachtet danach, die Legalität ihrer Regierung historisch zu rechtfertigen. Die dynastischen Züge durchweben nicht nur die mittelalterlichen Chroniken, sondern geben oft Anlass zur Entstehung dieser literarischen

Werke. Dieser Standpunkt ermittelt uns die Lösung der Kündü-Frage, die Erklärung des Widerspruches der arabischen und byzantinischen Quellen.

Nach diesem Standpunkt gehen wir bei der Untersuchung der Frage folgendermassen vor: wir teilen die Quellen über die ungarische Landnahme in drei Gruppen, demgemäss, wie weit diese unter dem dynastischen Einfluss des Arpadenhauses gestanden sind.

In die erste Gruppe können diejenigen Quellen eingereiht werden, die von den dynastischen Bestrebungen des Arpadenhauses vollkommen frei gewesen sind. Hierher gehören die mohammedanischen Quellen, die *Continuatio Georgii Monachi* und die deutschen Annalen.

In die zweite Gruppe können die Quellen eingereiht werden, die von den Bestrebungen des Arpadenhauses unabhängig zustande gekommen sind, aber unter dynastischem Einfluss eine Veränderung erlitten haben. Solche sind die Sage vom weissen Pferd, die ursprünglich eine Volkssage gewesen ist, und die Erzählung von Anonymus über die Rolle des Sohnes Kündüs, Kurzans, bei der Landnahme, die hinsichtlich ihres Ursprungs eine Stammesüberlieferung gewesen ist, doch haben beide, in dynastische Chroniken hineingesetzt, der historischen Anschauung des Herrscherhauses entsprechend, Veränderungen erfahren.

In die dritte Gruppe können die Quellen eingereiht werden, die unmittelbar die Anschauung und die Bestrebungen des Arpadenhauses widerspiegeln. Hierher gehört die Aufzeichnung von Konstantinos Porphyrogenetos über die Anfänge des ungarischen Fürstentums und die Erwählung Árpáds. Laut allgemein angenommener Ansicht beruht diese Aufzeichnung auf der Erzählung von Árpáds Enkel, Tormás. Schliesslich sind auch die Mitteilungen der ungarischen Chroniken über die Herkunft des Arpadenhauses hier einzuteilen.

Im weiteren versuchen wir lediglich auf Grund der ersten Quellengruppe die Klärung der Frage. Das erhaltene Bild ergänzen wir mit den Zügen, die wir aus der zweiten Gruppe entnehmen. Schliesslich untersuchen wir die sich in der dritten Gruppe offenbarende, unverhüllte dynastische Anschauung.

Die Beschreibung Džajhanis über die Ungarn, die die Zustände am Ende des IX. Jahrhunderts widerspiegelt und deren fast vollständiger Text in den Werken von Ibn Rusta und Gardizi, Fragmente in der Arbeit von Ibn Haukal sowie in der persischen Geographie „*Hudud al-Alam*“ erhalten geblieben sind, berichtet über die Fürsten der Ungarn, dass der Titel des älteren Fürsten *Knab*

(Kende), der Titel desjenigen jedoch, der tatsächlich über sie geherrscht hat und dem sie im Kriege gefolgt sind, Džlh (Gyula) gewesen sei.

Die Glaubwürdigkeit der Quelle steht ausser Zweifel. Die Beschreibungen der mohammedanischen Geographen dienten im allgemeinen einem praktischen Ziel, die Reisenden und Kaufleute zu orientieren. Zugleich finden wir in der Variante bei Gardizi und in der im Hudud al-Alam einen Ausdruck, der darauf hinweist, dass die erörterte Information von den Ungarn stammt; dort steht nämlich: wenn die Ungarn auf das jenseitige Ufer der Donau schauen, sehen sie das *Nandor* Volk. Der Volksname *Nandor* ist die von den Ungarn benutzte Benennung der Bulgaren.

Die Erwähnung der beiden Fürsten der Ungarn zeigt, dass es sich hierbei um einen Fall des Doppelkönigtums bzw. der Doppelherrschaft handelt.

Um die Erscheinung des Doppelkönigtums zu verstehen, muss man sich darüber klar sein, dass das keine Eigenart einer Volksgruppe oder einer Kultur ist, sondern dass es in Gesellschaften auf verschiedenen Entwicklungsstufen und an den verschiedensten Gebieten vorkommt. Für die einzelnen Typen der Doppelherrschaft können folgende Beispiele angeführt werden:

1. In matriarchalen Gesellschaften ist es eine verbreitete Erscheinung, dass sich die Sippe in zwei exogame Fratrien teilt. Gleichzeitig taucht manchmal die doppelte Führung auf (z. B. Irokesen und Osaga-Indianer).

2. In matriarchalen Ackerbaugesellschaften kommt die doppelte Führung des Leiters der Männerbünde und des Stammeshauptes vor (z. B. Melanesen in Neupommern).

3. Es kommt selten zu einer doppelten Führung, wenn die Herrschaft des Hauptes sakral wird (Japan, Chasaren). Bei der Herausbildung der sakralen Herrschaft spielt die Bestrebung des Hauptes eine Rolle, die Herrschaft seinen Nachkommen zu sichern.

4. Die Institution des Seniorats geht bei den Nomaden meistens mit der selbständigen Herrschaft des Thronfolgers einher, was manchmal eine Doppelherrschaft über zwei selbständige Länderteile ergibt (Hunnen, Türken, d. h. Köktürken).

5. Infolge der militärischen Organisation der Nomaden kann in nomadischen Stammesbünden eine Gliederung nach rechts und links zustande kommen, wobei aber das Bestehen der regierenden Oberherrschaft über beide Parteien im allgemeinen Hand in Hand geht (Türken).

6. Die Doppelherrschaft des belassenen Herrschers eines unterworfenen Volkes und des Eroberers (Türken).

In der Gestaltung des ungarischen Doppelkönigtums spielen die Chasaren die entscheidende Rolle. Die Khagandynastie der Chasaren ist türkischer Herkunft; und die Sitte, den Khagan einzusetzen, blieb sowohl bei den Türken wie bei den Chasaren jahrhundertlang bestehen. Das Doppelkönigtum bei den Chasaren ist das Ergebnis der

inneren Entwicklung im Hinblick auf die Dualität des machtlosen sakralen Herrschers bzw. des die Macht innehabenden Feldherrn, und der entscheidende Faktor dieser Entwicklung, die sakrale Herrschaft, ist ein türkisches Erbe.

Der Titel des Hauptkönigs der Ungarn, *Kndb*, blieb als Name des einen der 7 Heerführer in der Form *Cund*, *Cundu* (lies: Künd, Kündü) in den ungarischen Chroniken erhalten. Diese Würdenbezeichnung lebt auch heute noch in der Form *Kündü* bei den Mongolen und den Altaier Türken. In der historischen Literatur konnte sie lediglich bei den Chasaren nachgewiesen werden; bei ihnen war der *Kündü Khagan* der Rang, der dem die Oberherrschaft innehabenden *Beg* folgte. Dies zeigt, dass die Würdenbezeichnung Kündü bei den Ungarn chasarischer Herkunft ist.

Vermutlich entstand der Titel, als der Kündü ursprünglich der Vertreter der Macht der Chasaren über den am Schwarzen Meer lebenden ungarischen Stammesbund war, der wie im allgemeinen alle den Chasaren unterworfenen Völker unmittelbar unter der Herrschaft des chasarischen Bega stand. Der eigentliche Leiter des ungarischen Stammesbundes konnte der *Džlh*, ungarisch *Gyula*, gewesen sein. Sein Name blieb bei Konstantinos Porphyrogenetos in der Form γύλι, in den ungarischen Chroniken in den Formen *Gyula*, *Jula*, erhalten. Die Würdenbezeichnung *Gyula* kommt in der bulgarischen Fürstenliste in der Form *Dulo* vor, als Name der herrschenden Sippe. Die enge Verbindung kennend, die zwischen den Ungarn (*Ungar* < *Onogur*) und Onogur-Bulgaren bestand, können wir den Rangtitel *Gyula* als onogurischer Herkunft betrachten. Nachdem der ungarische Stammesbund unabhängig wurde (um 830), wurde die Macht des chasarischen Kündü stufenweise nominell und neben ihm trat der *Gyula* in Vordergrund.

Die ungarische Entwicklung ging etwas weiter auf dem Wege, der zur nominellen sakralen Herrschaft des Hauptkönigs führte. Doch erreichte diese Entwicklung nicht den Grad wie bei den Chasaren. Der Grund liegt darin, dass die Ungarn eine nomadische Lebensweise führten und im Stammesbund lebten.

Auf einen geringfügigen Unterschied in der Machtstellung der beiden ungarischen Fürsten lässt die Angabe des Georgius Continuatus folgern, wonach der Gesandte des byzantinischen Kaisers, Leo des Weisen, im Jahre 894 unmittelbar vor der Landnahme mit zwei ungarischen Fürsten, mit Árpád und Kusan (Κουσαν) verhandelt hat.

In der ungarischen historischen Literatur ist es eine allgemein angenommene Ansicht, dass der Name *Kusan* mit dem aus ungarischen Quellen bekannten *Kurzan* ~ *Kurchan* verglichen werden kann. Die Entwicklung *Kusan* > *Kussan* > *Kursan* > *Kurcan* erfolgte in der ungarischen Sprache ähnlich der in den Worten *Schatz* > ung. *sacc* > *sarc*; *Fasching* > ung. *fassang* > *farsang*; ung. *báss* > *bárs*; *nyáss* > *nyárs*; altung. *Vossian* > *Varsány* zustande gekommenen Lautveränderung (geminata dissimilation).

Im Hinblick darauf, dass der unter den landnehmenden Fürsten von Anonymus erscheinende Kündüs Sohn Kurzan, (*Cundu filius Curzan*) mit dem fraglichen Fürsten *Kusan* zu identifizieren ist, und wir den Namen *Cundu* als personifizierte Würdenbezeichnung betrachten müssen, halten wir *Kusan* für den Kündü des ungarischen Doppelfürstentums, neben dem Árpád die Würde des die Angelegenheiten des Stammesbundes führenden Gyula getragen hat.

In den deutschen Annalen erscheint im Zusammenhang mit der Landnahme und den darauffolgenden Ereignissen *Cussal*, *Cbussal*, *Cusa*, König bzw. Fürst der Ungarn. Dieser *Cussal* ist mit dem Kündü *Kusan* identifizierbar.

Laut Aventinus kamen die Ungarn unter der Führung von *Cussal Rex* aus Skythien und zogen nach Ungarn. Im weiteren berichtet er über König *Cussals* Tötung am Fluss *Fischa*. Als diesbezügliche Quelle benutzte Aventinus die *Annales Iuvavenses*, in denen irrtümlich beim Jahr 901 erwähnt wurde, dass *Cusa Rex* und seine Schaar in der Schlacht an der *Fischa* unterlag.

Die im grossen und ganzen denselben Text enthaltenden *Annales Alamannici*, *Annales Einsiedlenses*, *Annales Heremi* und *Annales Sangellenses maiores* erzählen beim Jahre 904, dass die Bayern die Ungarn hinterlistig zu einem Schmaus eingeladen hätten, wobei sie den Fürsten *Cussal* und sein Gefolge ermordeten.

Auf Grund dieser Quellen, die hinsichtlich der Anfänge der Herrschaft des Arpadenhauses unvoreingenommen sind, können wir feststellen, dass der Kündü *Kusan*, der Hauptfürst der Ungarn, an der Landnahme teilgenommen und in den darauffolgenden Jahren bis zu seinem im Jahre 904 erfolgten Tode eine leitende Rolle gespielt hat, als er im Zusammenhang mit den Friedensverhandlungen mit den Bayern an der *Fischa* getötet worden ist.

Die zweite Quellengruppe, die ungarischen Chroniken, bewahrte zwar in den Volkssagen und Stammesüberlieferungen ein von dynastischen Standpunkten unbeeinflusstes historisches Material auf, welches jedoch entweder durch Änderungen der Spielleute oder durch Einfügung in die Chroniken eine den Interessen des Arpadenhauses entsprechende Modifikation erfuhr.

Laut der Erzählung des die Landnahme symbolisierenden Bodenerwerbes, der Sage vom weissen Pferd, töteten die Ungarn, als sie von Adlern getrieben die Schneegebirge überschritten, in Transsylvanien den Fürsten *Álmos*, Árpáds Vater. Árpád schickte von hier einen Gesandten, *Cund's* Sohn *Cusid*, nach Pannonien, der vom Fürsten *Svatopluk* für Pferd, Sattel und Zaum den Boden, das Gras und das Wasser Ungarn-Pannoniens erwarb. Nach der quellenkritischen Forschung gelangte die Sage aus den im XI. Jahrhundert geschriebenen *Gesta Ungarorum* in unsere umfangreicheren Chroniken. Auffallend ist, dass die Sage lediglich zwei ungarische Teilnehmer der Landnahme er-

wähnt, und zwar *Álmos'* Sohn Árpád und *Künd's* Sohn *Kusid*. Offensichtlich kann *Künd's* Sohn *Kusid* mit dem von Anonymus unter dem richtigeren Namen überlieferten *Kündüs* Sohn *Kurzan*, dem landnehmenden Fürsten, identifiziert werden. In der Sage kommt also *Kündü*, der Hauptfürst, bzw. sein Sohn vor; eigentümlicherweise jedoch nicht als Herrscher an dem dem Hauptfürsten gebührenden Platz, sondern zum Gesandten Árpáds degradiert.

Diese Degradierung erfolgte natürlich nachträglich, und zwar mit dynastischer Tendenz, teils um die einzig dastehende Rolle Árpáds hervorzuheben, teils um die Rolle des Hauptfürsten, des *Kündüs*, zu eliminieren.

An einer anderen Stelle findet man den Hinweis auf Árpáds verhältnismässig sekundäre Rolle. Nach der Sage vom weissen Pferd schreibt nämlich die Chronik: „Fürst Árpád trug in Skythien die spezielle Würde, und seine Sippe übte den rechtmässigen und altbewährten skythischen Brauch aus, an der Spitze ins Feld zu schreiten und sich bei der Rückkehr als letzter zurückziehen zu müssen...“ Durch diese Feststellung erniedrigt der Chronist Árpád und seine Sippe in den Rang der unterworfenen oder sich angeschlossenen Stämme, diese bildeten nämlich die Vor- und Nachhut bei dem ins Feld ziehenden Heer. *Kurzans* selbständige aussenpolitische Aktion im Jahre 904 könnte vielleicht ein schwaches Anzeichen sein, dass Árpáds Macht nach 896 beschränkt wurde, eventuell lediglich auf die Führung der sich angeschlossenen Stämme, worauf die zitierten Worte der Chronik hinweisen.

Dieser Zustand änderte sich jedoch nach *Kurzans* Tode im Jahre 904.

In der Chronik kommen noch einmal *Künd* und sein Sohn *Kusid* vor, und zwar bei der Aufzählung der sieben landnehmenden Heerführer. Demnach war *Künd* der vierte Heerführer, dessen Söhne *Kusid* und *Cupian* (*Kaplony*) in der *Nyir-Gegend* ihr Lager aufschlugen. Dem im XIII. Jahrhundert zusammengestellten Namensverzeichnis der Heerführer, das wir in der Chronik finden, kann jedoch keine historische Glaubwürdigkeit zugeschrieben werden.

Anonymus führt in seinem Werke „*Gesta Ungarorum*“ *Cundu* bzw. seinen Sohn *Curzan* an der vierten Stelle unter den sieben ungarischen landnehmenden Heerführern an. Nach ihm belehnte Árpád *Cundu*, den Vater *Kurzans* mit Land von der Stadt des Königs *Attila* bis zu den hundert Hügeln und seinen Sohn mit einer Burg, der Burg *Kurzan*, um sein Volk zu beschützen.

Kurzans Name wird auch in der ungarischen Urkundenliteratur aufbewahrt. Im XIII. Jahrhundert stand die Sippe *Kartal* oder *Korzan* in den Komitaten *Pest* und *Pilis* in Blüte. Der Grundbesitz der Sippe lag im XIII. Jahrhundert teils dort, wo nach der Beschreibung *Anonymus'* Árpád *Kurzan* mit Land belehnte, teils am linken Ufer der *Donau* im Komitat *Pest* (s. Landkarte).

Die von Anonymus erwähnte Burg Kurzan war noch im XIV. Jahrhundert im Gebiet von Óbuda bekannt. Diese Burg wird 1332 unter dem Namen „...loci antiqui castris *Kurchan* vocati ...“ und 1373 unter dem Namen „inter antiqui castris *Kurchan* vocati ...“ erwähnt.

Aus den bei der Geländefahrt figurierenden fixen Punkten kann festgestellt werden, dass Kurzans Burg mit den Trümmern des südlich vom Innenteil des alten Óbuda erschlossenen römischen militärischen Amphitheaters identisch ist. Dieses grosse kreisförmige römische Gebäude erschien einem nomadischen Fürsten geeignet, dort sein Lager aufzuschlagen.

Vom Gesichtspunkt der Geschichte von Budapest aus ist dies ein entscheidendes Moment. Es zeigt nämlich, dass der Hauptfürst der landnehmenden Ungarn, „Kündüs Sohn Kurzan“, bereits zur Zeit der Landnahme den natürlichen Mittelpunkt des Landes, Buda (das spätere Óbuda), zu seiner Residenz gewählt hat. Es ist nicht unmöglich, dass die Arpaden nach dem Tode Kurzans absichtlich eine neue Residenz an der Stelle des heutigen Fehérvár bzw. Esztergom gewählt haben. Durch die zentrale Lage von Buda ergab sich jedoch unvermeidlich, dass die Hauptstadt des Landes nach einer mehr als drei Jahrhunderte langen Schwankung wieder Buda wurde.

Die günstigen Möglichkeiten für die Überquerung der Donau verliehen Óbuda zur Zeit der Landnahme und in den frühen Jahrhunderten der ungarischen Geschichte grosse Bedeutung. Die landnehmenden Ungarn überquerten die grossen Flüsse nicht in Booten, sondern in Fellschläuchen, die Pferde und Rinder liessen sie hinterher schwimmen.

Wie solch eine Überquerung vonstatten gegangen ist, wird am besten in Ibn Fadhlans Beschreibung über seine Reise im Jahre 922 veranschaulicht, in der er die Überquerung der südlich des Uralgebirges laufenden Flüsse Bagindi und Ural in Fellbooten schildert. Für diese Art von Überquerung war auf einem 100 km langen Donauabschnitt lediglich die neben Óbuda liegenden Reede von Megyer geeignet. An diesem Abschnitt ist die Donau am breitesten, voll mit Sandbänken, ihre Strömung ist hier am langsamsten, so dass selbst die vom Wasser bis Óbuda vertriebenen Schläuche das Ufer erreichen.

Nach der Verbreitung der Überquerung mit steuerbaren Ruderbooten wurden die für Überquerung mit Booten geeigneteren Reeden von Pest und Jenő häufiger benützt als die breite, mit Sandbänken volle Reede von Megyer, und demzufolge verschob sich der Schwerpunkt der Stadtentwicklung nach Süden, wo sich diese Reeden befanden. Dieser Umstand wirkte sich nicht nur auf die Gestaltung der beiden Pest aus, sondern im XIII. Jahrhundert auch auf die der Burg.

Dieser Gesichtspunkt erklärt, warum Óbuda bereits bei der Landnahme notwendigerweise die Fürstenresidenz geworden ist.

Wir können den Zeitpunkt der Niederlassung von Kurzan und seiner Sippe in Óbuda spätestens

in das Jahr 900 datieren. Die Sippe besetzte beide Ufer der Donau in einer Entfernung von 50–80 km um Buda.

Die Schlüsselstellung dieser Sippe, die ihr eine Überlegenheit über die anderen Stämme sicherte, war nicht von Dauer. Nach dem Tode Kurzans im Jahre 904 wurde Árpád 907 bereits in Óbuda beerdigt. Árpád besetzte also nach dem Tode Kurzans die Residenz des Hauptfürsten sowie die eine Schlüsselstellung bedeutende Reede von Megyer und ergriff die Obergewalt. Diese Machtübernahme bedeutete den Anfang der Kämpfe, die Árpáds Nachkommen um die Niederwerfung der Stammeshäupte führten, und die erst König Stephan durch die Bezwingung von Koppány, Gyula und Ajtony beendete.

Wie diese Machtübernahme vor sich gegangen ist, können wir aus Beschreibungen nicht erfahren, doch ist der Prozess durch Projizieren der Siedlungsverhältnisse auf eine Landkarte darzustellen.

In unseren Urkunden aus dem XIII. Jahrhundert erscheinen auf der inneren Linie des das Land umgebenden unbewohnten Grenzstreifens, in den Grenzödländern das den Namen des Kündü tragende „Kék-kend“ oder „Kend“-Volk (*populus Keyckend, populus Keykquend, Quendi*) und zahlreiche, dessen Andenken bewahrende Ortsnamen „Kend“. Aus ihrem Wohngebiet geht zweifellos hervor, dass die Kenden den Verteidigungsdienst im Grenzödländ versehen haben (s. Landkarte).

Aus den von den kendischen Volks- und Ortsnamen gebildeten Eigenschaftswörtern können wir Schlüsse auf die gesellschaftliche Position der Kenden ziehen.

In der Zusammensetzung *kékkend* (Blauer Kend) kann er mit den Namen der führenden türkischen Sippe *kök türk* (Blauer Türk) und der Sippe von Dschingis Chan *kökä mongol* (Blauer Mongol) in Parallele gestellt werden. Dementsprechend ist die Bedeutung des Namens *Kékkend* ursprünglich: der herrschende, der himmlische, der blaue Kend. Dieser Name stellt einen ausschlaggebenden Beweis dar, dass die Kékkenden die Völker des Hauptfürsten, des himmlischen ebenbürtigen Kendes oder Kündüs gewesen sind. Ein kendischer Ortsname erscheint 1358 in der Form von *Wosverenzek alio nomine kendzek* (Schmiedstuhl, mit anderem Namen Kendstuhl), was bedeutet, dass das fragliche kendische Dorf in der Gegend durch sein Schmiedehandwerk berühmt gewesen ist. Dies erinnert uns daran, welche eine grosse Rolle das Schmiedehandwerk in der Ausgestaltung der Köktürken gespielt hat, bei denen dies auch als ein sakralisches Handwerk der Herrscherdynastie galt.

Über die gesellschaftliche Position der übrigen Kenden im XIII. Jahrhundert wissen wir, dass die Bewohner des im Komitat Sáros liegenden Kende Betreuer der königlichen Hetzmeute (*liciscarii*), die Bewohner von Kendi im Komitat Nyitra, die von Szarvaskend im Komitat Vas und die von Kendcsapa im Komitat Valkó hingegen Burgvölker waren.

Was die ursprüngliche gesellschaftliche Position der Kékkenden betrifft, so ist wahrscheinlich, dass sie die Gefolgschaft des Kendes oder Kündüs bildeten, zu dem eine beträchtliche Gruppe der bewaffneten Freien und der Handwerker gehörten.

Der Umstand, dass wir das ursprünglich zur Sippe des Kündüs gehörende, oder sein Gefolge bildende Kékkend-Volkselement, im Grenzverteidigungsdienst in das Grenzödland ausgesiedelt vorfinden, weist darauf hin, dass sie nach dem Jahre 904 das Schicksal der besiegten und unterworfenen nomadischen Völker teilen mussten.

Die sich unterwerfenden Reste von Kurzans Sippe wurden auf ihrem ursprünglichen Siedlungsgebiet belassen, sie erschienen im XIII. Jahrhundert auf den Randgebieten der Komitate Pest und Pilis unter dem Namen der Sippe Kartal oder Korzan.

Die konfiszierten Gebiete von Kurzans Sippe wurden von Árpád und seinen Söhnen besetzt. Árpád wurde bereits im Jahre 907 hier beerdigt, der Name seines Sohnes Üllő, seiner Enkel Taksony und Tas, ferner der Name des mit den Arpaden verwandten Csanáds blieben in der Ebene des Komitats Pest in den Ortsnamen erhalten.

Das Arpadenhaus erwarb sehr früh, wohl noch zu Lebzeiten Árpáds dieses Gebiet, und so musste die Zerstreuung des Kend-Volkes ebenfalls zu diesem frühen Zeitpunkt erfolgen.

In diese Zeit müssen wir die Besetzung der Gegend um die konfiszierte Burg Kurzans durch verschiedene Stammesteile datieren. Die Gegend von Buda ist sehr reich an Stammesortsnamen (Nyék, Megyer, Kürt, Jenő, Kér, Keszi, Varsány, Örs, Kalász).

Kapitel 38 des Werkes von Konstantinos Porphyrogenetos „De administrando imperio“ über den Regierungsantritt Árpáds, das höchstwahrscheinlich auf die Mitteilungen von dem Byzanz besuchenden Tormás, Árpáds Enkel, und Bulsu, dem Karchas, zurückgeführt werden kann, ist einfach ein irreführender Vortrag von Tormás, mit der Tendenz, sowohl die Umstände der Machtergreifung Árpáds zu verhüllen als auch, dass das Hauptfürstentum gerechterweise den Nachkommen des Kündüs gebühren würde. Um dies zu beweisen:

1. Erwähnt nichts über das Doppelfürstentum, die Hauptfürstenwürde des Kündüs, wofür die mohammedanischen Quellen, jeden Zweifel ausschliessend, zeugen.

2. Er behauptet, dass die Ungarn vor Árpád keine Fürsten hatten, sondern nur Stammeshäupte, Wojwoden, von denen der erste Levedi war, und ein anderer Álmos, der Vater Árpáds. Obwohl er scheinbar beide gleichsetzt, geht die höhere Würde Levedis aus der Bemerkung hervor, dass letzterer aus einer glänzenden Sippe stammt, dem der Khagan, der Fürst der Chazaren, eine edle chazarische Frau zur Gattin gegeben hat, Árpád hingegen lediglich seine Tugenden zur Führung befähigten.

3. Er versucht, das Gelangen Árpáds zur Alleinherrschaft durch ein verblüffend naives Märchen glaubwürdig zu machen. Demnach lehnt Levedi das vom Kagan angebotene Fürstentum ab, weil „er für diese Würde nicht genügend Kraft besässe...“, ausser ihm jedoch ein anderer Wojwode wäre, der Álmos genannt werde und der auch einen Sohn namens Árpád habe...“. Wir glauben nicht, dass ein nomadischer Fürst oder Stammeshaupt existierte, der seine Herrschaft freiwillig, seine Ungeeignetheit eingestehend und die Mitglieder seiner Sippe ausser acht lassend, einem anderen Stammeshaupt übergeben würde.

4. Kurzan, „den Sohn des Kündüs“, erwähnt er mit keinem Wort, womit er verschweigt, dass dieser der Nachkomme des Kündüs Levedi gewesen ist, der bis 904 tatsächlich regiert hat. Doch verschweigt er auch, wie Árpád die Macht ergriffen hat. Dagegen behauptet er, dass nach Levedis Absage „es die Türken für richtiger hielten, Árpád zum Fürsten zu wählen, statt seines Vaters Álmos, da er angesehener und dank seiner Weisheit, Bedachtsamkeit und Tapferkeit geschätzt und für diese Würde geeignet war, so erhob man ihn laut Sitte und Gesetz der Chazaren auf einen Schild und machte ihn zum Fürsten“.

Statt des dramatischen Kampfes erhalten wir somit eine friedliche Schilderhebung, die geeignet ist, den byzantinischen Kaiser von der Unbestreitbarkeit und Rechtmässigkeit des Innehabens der fürstlichen Würde zu überzeugen.

Demnach kann das auf der Mitteilung von Tormás beruhende Kapitel 38 des Werkes „De administrando imperio“ in der Frage nach den Anfängen der Herrschaft des Arpadenhauses lediglich als der irreführende Vortrag eines nomadenfürstlichen Beauftragten zur Gewinnung der kaiserlichen Anerkennung betrachtet werden.

Natürlich vertreten die die Interessen des Herrscherhauses vor Augen haltenden und seine Vergangenheit rühmenden Chronisten in den ungarischen Chroniken im grossen und ganzen diese Auffassung.

Die bei Konstantinos noch kompliziert vorgebrachte Machtübergabe von Levedi—Álmos—Árpád erscheint in den Gesta des XI. Jahrhunderts in der Fürsten-Reihenfolge Előd—Álmos—Árpád. Der Levedi von Konstantinos wird zu Előd in den ungarischen Überlieferungen und bei den späteren Neubearbeitungen sogar zum Ahnen des Arpadenhauses.

Anonymus führt durch die totemistische Sage über die Zeugung von Álmos das an die Geburt der Dynastie geknüpfte Wunderbare in unsere Chronikliteratur ein und lässt durch die sieben Heerführer in Skythien Álmos zum Fürsten erwählen und diese Wahl mit dem Blutvertrag besiegeln.

Der Verfasser der hunnisch-ungarischen Chronik stellt bereits die Linie der Abstammung von Attila, ja von Noah zusammen und verbindet so die Arpaden mit den Gestalten der biblischen Genesis.

Mit welcher Begeisterung auch unsere Chroni-

sten den goldenen Zweig der ruhmreichen Abstammung entwickelten, trugen sie dennoch Fragmente aus Volkssagen und -überlieferungen mit sich, die führen uns mit Hilfe der wortkargen ausländischen Quellen und der nur schwer zu erläuternden Ortsnamen zur Skizzierung der eigenartigen, unklar gebliebenen Züge unserer Landnahmegeschichte: des Fortbestehens des ungarischen Doppelfürstentums, der leitenden Rolle Kurzans und seiner Festung, Kurzans Burg, sowie

der Kämpfe der Arpaden zur Ausgestaltung des ungarischen Staates.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN:

- Abb. 1. Siedlungsgebiete des Kend-Volkes.
Abb. 2. Landkarte von Óbuda um 1756. Die Aufschrift „Rudera einem Castel“ bezeichnet, wo das Amphitheater bzw. Kurzans Burg stand.